

Introducció al desenvolupament sociohistòric...

... del coneixement psicològic científic.
Societat, història, psicologia
i subjectivitat

Teresa Cabruja Ubach
Ana Isabel Garay Uriarte

P02/10035/00080

Índex

Introducció	5
Objectius	9
1. El procés d'institucionalització i disciplinarització de la psicologia	11
1.1. La psicologia i la racionalitat científica moderna	11
1.1.1. Orígens sociohistòrics de la psicologia dominant i seguiment de les directrius del coneixement científic de l'era moderna	11
1.1.2. Productivitat de la disciplinarització de la psicologia i relacions saber-poder	14
1.2. Biaixos, valors i ideologies de la psicologia com a ciència positivista moderna	15
1.2.1. L'androcentrisme i el sexisme: les aportacions de les diferents teories feministes.	15
1.2.2. L'etnocentrisme i la psicologia aplicada: les aportacions de la crítica etnocèntrica de la psicologia d'Amèrica Llatina i de diferents estudis etnoculturals	20
1.2.3. Els efectes autoritaris del coneixement psicològic modern i les aportacions de la sociologia del coneixement científic.....	22
2. La crisi de la psicologia científica moderna: característiques i noves propostes	25
2.1. Context sociohistòric de la crisi de la psicologia científica moderna	25
2.2. La crítica del socioconstruccionisme i les propostes de la psicologia postmoderna	26
2.3. El subjecte de la psicologia positivista i el subjecte des de la crítica socioconstruccionista	30
3. Psicologia, subjectivitat i actualitat: models de subjecte en el context sociohistòric actual	34
3.1. La construcció del subjecte des de la modernitat: les aportacions de Foucault i Elias	34
3.1.1. Michel Foucault	34
3.1.2. Norbert Elias: l'estudi del "procés de civilització" i de les relacions individu-societat	37
3.2. El govern de la subjectivitat a partir de les pràctiques i discursos sobre el treball	40
Resum	43

Activitats	45
Exercicis d'autoavaluació	45
Solucionari	46
Glossari	46
Bibliografia	46
Annex	47

Introducció

Com a estudiants de la carrera de Psicologia segur que ja coneixeu la gran varietat de plantejaments, opcions i territoris que participen d'una manera o altra en la configuració de les idees sobre què és, com ha sorgit i com s'ha desenvolupat la psicologia. Per a presentar les idees que en aquest mòdul us volem fer arribar sobre un desenvolupament que, d'una manera o altra, ja coneixeu, potser cal que comentem una mica els criteris que s'han seguit. L'elecció no ha estat gens fàcil, tenint en compte el gran ventall de maneres d'explicar aquest desenvolupament i el gran nombre d'aportacions i transformacions que s'han produït al llarg del temps. Els criteris que us exposarem tot seguit a tall d'introducció guien tant els continguts com l'organització pedagògica.

Per aquesta raó, en un mòdul que duu per títol "Introducció al desenvolupament sociohistòric del coneixement psicològic científic", el que pretenem no és res més que introduir "pistes" per a pensar d'una manera diferent el que sovint se'ns ha anat presentant com a desenvolupament històric i orígens de la psicologia. En aquest sentit, aquí s'han escollit aportacions, teories i lectures representatives d'una certa manera de presentar alguna de les trajectòries de la psicologia com a disciplina que, per alguna raó o altra, incorporen un seguit de reflexions i controvèrsies a perspectives, tradicions i metodologies que no us seran gens desconegudes. Val a dir que els referents que podeu tenir després d'assignatures com *Història de la psicologia* i *Introducció a la psicologia social*, i també *Psicologia del comportament col·lectiu*, són marcs de coneixement que us aporten altres fonts indispensables per a accedir a l'aprenentatge que aquí us proposem. En aquest sentit, conèixer les línies generals dels principals corrents de pensament, tant de la filosofia com de la psicologia, els seus temes de treball, les seves metodologies i els seus debats interns o externs us serà de gran ajut. Lògicament, aquesta proposta és coherent amb una comprensió de la disciplina menys ortodoxa i configurada més de preguntes i de maneres de respondre-les sense gaires certeses, i també de la comprensió de la producció de coneixement com una construcció col·lectiva i social més carregada d'eixos de debat que de respostes inqüestionables. Però, atenció, això no vol dir de cap de les maneres que quedi mancada ni de respostes ni de propostes, que n'hi ha, i moltes. Tanmateix, sempre romandrà més una elecció més personal que el que s'assumeix, reté i construeix a partir de les línies que us presentem.

Així mateix, un dels grans factors incorporats en aquesta gènesi, el del context històric, no constituiria solament una llista d'esdeveniments històrics que acompanyen aquests canvis, sinó tot el conjunt de significats que s'hi han constituït i els diversos contextos que han configurat tant el debat a les ciències socials com a les ciències naturals. Context que de vegades té a veure amb històries dels sistemes polítics vigents, de les relacions internacionals, d'altres més in-

ternes i més microsociològiques de cada grup o espai de treball, marcades pel mercat, les institucions, la guerra o d'altres condicions. En definitiva, per l'afany de transformar les condicions de vida de la gent i avançar en la comprensió del funcionament dels éssers humans, per a estudiar-los com si fossin "pedres" o com si fossin "estels", en fi, també per un piló d'històries personals, motivacions i valors culturals.

El perquè d'aquest enfocament es deu a l'interès d'introduir un punt de vista més sociopsicològic de les bases epistemològiques i les històries amb les quals es presenta el desenvolupament de la psicologia com a disciplina científica. Però que serà, tanmateix, parcial i incomplet, ja us avisem d'entrada, i que el que us proposem és agafar-vos com a "pistes" per a tenir en compte a l'hora de la vostra formació i posterior treball en el medi.

Finalment, i per acabar aquesta introducció, volem afegir un parell d'anotacions. Una primera és explicar el perquè de l'organització i distribució tant creditícia com pedagògica del material que us presentem. Com que es tracta d'un tema complex i ampli, i ens trobem que, malauradament, encara no tenim gaires models a l'hora d'integrar les aportacions que s'han anat fent per a pensar d'altres maneres el desenvolupament de la psicologia, la seva institucionalització i algunes de les trajectòries que es desenvolupen actualment, hem optat per presentar unes dues terceres parts del mòdul en el format de presentació i explicació de continguts agrupats de la manera següent:

Una part que fa referència a **com s'ha desenvolupat la psicologia per a especialitzar-se i aconseguir un lloc com a disciplina científica** d'acord amb el que eren, en el seu moment històric, els requisits exigits i què ha implicat en termes de **productivitat**, però també en termes de **pèrdues o dificultats** per altres maneres de treballar i pensar sobre la psicologia. També hem presentat un apartat específic on s'intenten de recollir algunes de **les principals objeccions fetes a la psicologia positivista**, que han senyalat fermament el seu **caràcter ideològic**, malgrat que no reconegut, i també alguns dels valors desigualitaris o marcats pel pensament modern i que han impregnat tota la producció de la disciplina.

Aquesta part obeeix a dos motius, l'un és el de fer més evident el caràcter polític del coneixement psicològic i posar alguns dubtes, almenys, sobre la seva presumible neutralitat; i l'altre, el d'indicar la quantitat d'aportacions i desenvolupaments, tot i que no els podem recollir aquí, que també participen, encara que no se citin habitualment, en el desenvolupament del coneixement psicològic.

Una segona anotació que volem fer constar és que presentem alguns dels factors i característiques que han participat en la crisi que als anys setanta s'ha sentit en la psicologia i que ha generat una gran quantitat de canvis, molts dels quals ens trobem en els plantejaments actuals. I també algunes de les noves

tendències en psicologia, les anomenades *postmodernes* o les que incorporen la desconstrucció i la interpretació com a eines de treball.

I, finalment, com que no podem parlar de la psicologia sense fer referència a quin és el seu “objecte” d’estudi, o sigui, el “subjecte”, presentarem algunes de les aportacions filosòfiques i sociològiques que més han tractat aquest tema i que han influenciat directament o indirectament una gran part dels canvis actuals en com pensem sobre “la persona”, o la “identitat” o la mateixa idea de “subjecte” històric, polític, disciplinari, col·lectiu o individual, sexuat, etc. i que fonamenten noves maneres de pensar i d’intervenir en el món contemporani. També per aquesta raó, hem inclòs com a exemple de quina manera vivim actualment dins la construcció d’un subjecte, per exemple el subjecte del treball, que té un paper importantíssim en la societat i el món global.

Per acabar, us volem dir que hem considerat que podria ser de gran ajut en una assignatura com aquesta **reservar un espai i un temps per llegir directament** alguns dels escrits que són referents clars del que expliquem al llarg del mòdul. Per aquesta raó, al final, trobareu una **activitat de lectura**, que hem *comptabilitzat més o menys com una tercera part del mòdul* i que va acompanyada de la selecció de tres textos que recullen alguns dels conceptes i explicacions significatius, des del nostre punt de vista, per a entendre algunes d’aquestes vies sociohistòriques. Adjuntem per a cada text una guia breu de lectura que hauria de permetre de suggerir respostes o reflexions a qüestions genèriques, i també temes més concrets que es remarquen i s’afirmen. No obstant això, queden moltes més lectures i debats sobre aquests textos que deixem oberts al vostre interès. Aquesta decisió obeeix a poder garantir el coneixement de la complexitat i alhora l’originalitat amb la qual s’ha pensat sobre l’actualitat, la psicologia, el seu recorregut i les seves possibilitats.

D’acord amb el que acabem d’exposar en aquesta introducció, us fem arribar en el quadre següent una petita síntesi dels temes que es tractaran en el mòdul, seguint les dues propostes didàctiques comentades anteriorment i que recullen les idees anteriors.

Síntesi dels temes que es tractaran en el mòdul:

- El procés d’institucionalització i desenvolupament de la psicologia com a disciplina: l’estudi de la psicologia individual i l’estudi de la psicologia del grup.
- Les característiques bàsiques de la psicologia positivista i els seus efectes.
- La ideologia i els biaixos de la pràctica teoricoprofessional de la psicologia.

- La necessitat d'incloure allò simbòlic i allò imaginari en l'estudi dels éssers humans.
- La importància del llenguatge en la configuració de la realitat.
- La crisi de la psicologia positivista: efectes en els paradigmes dominants i paradigmes emergents.
- Les noves aportacions de la psicologia: la desconstrucció, la psicologia postmoderna i el socioconstruccionisme.
- Psicologia, ciència i política.
- L'anàlisi dels models de persona i els conceptes de subjecte que conformen els paradigmes fonamentals de la psicologia.

Objectius

Els objectius que l'estudiant ha de ser capaç d'assolir són els següents:

- 1.** Conèixer i reflexionar sobre les condicions sociohistòriques que han fet possible el desenvolupament de la psicologia com una disciplina especialitzada del coneixement científic en la modernitat a Occident.
- 2.** Entendre el procés de la institucionalització de la psicologia científica com a disciplina de saber. Conèixer i valorar les fases i característiques internes i externes de les seves aportacions, recorreguts, temàtiques i metodologies emprades.
- 3.** Relacionar i reflexionar sobre les particularitats del procés de sorgiment, integració disciplinària i institucional en els diferents contextos sociohistòrics sobre la base dels quals s'han constituït les idees de subjecte, idees que han guiat el coneixement psicològic sobre les persones com a éssers individuals i en col·lectivitat, a partir del següent:
 - a)** Reconèixer com les diferents especialitzacions han presentat un model de subjecte i persona humana segons el qual treballen diferents branques i/o diferents paradigmes de la psicologia.
 - b)** Presentar i procurar instruments analítics per a entendre els canvis en aquest subjecte en la psicologia contemporània a partir de les aportacions de la filosofia i la sociologia.
 - c)** Entendre i reflexionar sobre les transformacions socials actuals i els seus efectes tant per al desenvolupament de la psicologia com per al rol que aquesta especialització de les ciències humanes aconsegueix en les nostres organitzacions socials.
 - d)** Valorar la formació del tipus de subjecte requerit per a l'especialització de la psicologia com a disciplina científica i per a legitimar-ne la professionalització.

1. El procés d'institucionalització i disciplinarització de la psicologia

Per a introduir-nos en la reflexió sobre la institucionalització i disciplinarització de la psicologia en presentarem, en aquest apartat, la contextualització dins la racionalitat moderna i les condicions sociopolítiques i ideològiques que l'envolten.

1.1. La psicologia i la racionalitat científica moderna

1.1.1. Orígens sociohistòrics de la psicologia dominant i seguiment de les directrius del coneixement científic de l'era moderna

Potser us haurà sorprès fer referència d'entrada a la idea de "psicologia dominant". Però ben segur que ja heu anat veient que hi ha maneres ben diverses d'entendre i explicar què és psicologia i com fer-ne. Per sort, també podríem dir. Perquè per posar un exemple, aconseguir aprendre sense dificultats, no tenir insomni, canviar les condicions de vida d'una comunitat concreta o donar recursos per a transformar una situació de desigualtat social, tant si és a partir de la "parla terapèutica", d'administrar una sèrie de tècniques diverses, com si és donant a conèixer capacitats i possibilitats individuals i grupals, es pot fer de maneres ben diferents.

De fet, les qüestions que s'han de plantejar no són tant si funcionen millor o pitjor o quin és el percentatge d'èxit, tot i que aquestes també hi serien, sinó **si es podria plantejar d'una altra manera, canviar l'objectiu d'intervenció o qui o què beneficia** fer-ho d'una manera determinada. Així, doncs, i perquè no hi hagi confusions, val a dir que la riquesa i diversitat de propostes, ofertes i solucions és ben àmplia i complexa. Tanmateix, no podem deixar de mirar com la psicologia que es va institucionalitzant i que es converteix en la dominant, és a dir, també la que trobem en la majoria de manuals de psicologia o d'històries de la psicologia, es caracteritza pel seguiment de les directrius del coneixement científic de l'era moderna, per aplicar els mètodes de la ciència natural i les assumpcions de les bases principals del pensament occidental modern.

Si provéssiu d'explicar què implica aquest seguiment a un amic, una mica detalladament, segurament tindríeu alguns entrebancs. Per on s'hauria de començar? Què seria el més important? O què seria el més clar? O el més representatiu?, etc. De les moltes possibilitats, una seria la d'anomenar els temes més coneguts, o potser també les maneres (metodologies) d'investigar o d'intervenir psicològi-

cament, també es podrien explicar les diferents branques o especialitats de la psicologia, alguns avenços o idees que ha aportat al coneixement dels éssers humans i les seves relacions, o una altra possibilitat seria la d'intentar de posar algun exemple. Si partim de la base que hi ha una sèrie de coneixements considerats com a fonamentals per a l'estudi de la psicologia, llavors fàcilment us trobaríeu amb el fet que coincidiríeu en una sèrie de punts comuns independentment del grau d'acord. Per què? Justament per l'efecte que té la transmissió del coneixement en l'àmbit pedagògic, comunicacional i institucional.

Tot seguit fem una llista breu que pot ajudar a situar una mica algunes de les característiques que no solament s'estudien en matèries concretes sinó que, de fet, es van descobrir i retrobant al llarg dels estudis d'aquesta carrera.

Es pot dir que la psicologia, en seguir la racionalitat positivista i intentant de ser considerada com a ciència, procedeix, com a mínim, al següent:

- a) **Delimitar la matèria** d'estudi. Tant si és la naturalesa de la ment com la del comportament o de la neurofisiologia humana, sota la premissa que hi ha una parcel·la de món a conèixer.
- b) **Buscar "propietats universals"**, principis o lleis que serveixin per a la "predicció".
- c) **Creure en un mètode lliure d'ideologies i valors** i capaç de portar el coneixement a la veritat, juntament amb la idea que aquest va progressant.

Tanmateix, actualment podem pensar que pel fet de seguir fil per randa les bases de la racionalitat moderna i forçar la psicologia a adaptar-se als seus requeriments per a obtenir aquest reconeixement com a "ciència", s'hagin deixat de banda moltes coses.

Ibáñez (1991) explica les conseqüències d'aquests esforços en el cas concret de la psicologia social plantejades com a **simulacions** fruit dels requeriments de la racionalitat científica. Podem adaptar aquesta exposició per a la major part de la psicologia que ha anat fent "com si" una sèrie d'aspectes no existissin o no fossin importants o es poguessin deixar de banda (tal com ho presenta aquest autor), i que utilitzarem per a donar una idea de les conseqüències que han portat d'una manera més general.

Així, doncs, tenim que la psicologia científica positivista ha anat fent "com si..."

1) no existís el caràcter intrínsecament històric dels seus objectes d'investigació. Perquè l'ideal d'intel·ligibilitat que guia la racionalitat científica estipula

que només pot ser ciència el que és general i que el coneixement científic ha de transcendir els continguts concrets i peculiars. S'ha procedit a rebutjar la historicitat dels objectes socials, optant per "descobrir" principis generals. Aquesta estratègia de recerca buidava els fenòmens investigats, com ara aspectes de la "ment", del comportament individual o col·lectiu, de tot el seu contingut social.

2) no seguís la majoria de dinàmiques i pràctiques de les institucions. La psicologia també ha obviat que la institució en la qual està incrustada, és a dir, la científica, no sigui per si sola una producció sociohistòrica.

3) la millor manera d'explicar el món social i el funcionament de les persones fos a partir de l'experimentació i les xifres estadístiques. De tal manera que la psicologia ha presentat les eines estadístiques i l'experimentació com el procediment corrent per a guanyar un coneixement vàlid sobre els fenòmens psicològics i socials.

Aquestes característiques de la psicologia científica s'entenen com a conseqüència de la mitificació, del positivisme i el no-reconeixement de la ideologia moderna dins la qual està inscrita. Això tampoc no vol dir, tal com sovint s'ha plantejat de manera massa senzilla i polaritzada, obrir-se a l'arbitrarietat, sinó més aviat, i tal com Ibáñez (1991) defensa, reconèixer que no hi ha un metanivell on es poden trobar criteris estables i ahistòrics, que defineixin el que és veritat, i acceptar, altrament, que no hi ha procediments decisionals algorísmics per a substituir els nostres procediments definits humanament quan escollim entre teories. !

El que acabem d'exposar seria una condició indispensable per a avançar cap a la inclusió d'allò que és social reconèixer que tot fenomen social és intrínsecament històric. És a dir, que resulta, almenys parcialment, de les convencions lingüístiques dels jocs del llenguatge i de les tradicions socioculturals lligades al moment històric tal com veurem més endavant.

De fet, el temor de la psicologia moderna de no ser ciència ha conduït al que la psicòloga Celia Kitzinger (1990) anomena **la retòrica de la pseudociència**, que consisteix a anar fent referència al que hauria de fer o de deixar de fer la psicologia per a ser considerada ciència, i entenent pseudociència com a ciència dolenta, falsa o equivocada. Consistiria en una manera de posar en alerta sobre la poca seriositat o rigor del que s'exposa o llegeix. !

Aquesta mena de retòrica ha estat molt sovint utilitzada amb la convicció que servia per a desacreditar certs treballs. No es tracta d'un cas aïllat, sinó que la retòrica de la pseudociència està força institucionalitzada dins la psicologia i constitueix una part del ritual de l'escriptura psicològica acadèmica. De fet, pel vostre compte us podeu anar fixant com en una gran majoria d'escrits de la disciplina es van trobant referències com l'anterior.

Exemple de la retòrica de la pseudociència

"La depressió postnatal no és un terme 'científic' sinó un terme ideològic. Mistifica els factors reals mèdics i socials que porten les mares a la infelicitat" (Extret de Kitzinger, C. 1990).

Tal com podeu veure, s'estableix una diferència tant entre els termes com en la seva classificació, és a dir, si es consideren adequadament científics o no i, com a conseqüència, també sobre què és "real" i què no ho és.

1.1.2. Productivitat de la disciplinarització de la psicologia i relacions saber-poder

Ara bé, el que hem vist en el subapartat “Orígens sociohistòrics de la psicologia dominant i seguiment de les directrius del coneixement científic de l’era moderna” vol dir que, pel fet que la psicologia hagi fet un recorregut disciplinari apropant-se al de les ciències positivistes i d’acord amb els pressupòsits de la racionalitat moderna, el coneixement que ha produït no sigui interessant? Òbviament, no. Una altra qüestió és entendre els efectes i els contextos en què s’ha produït, i també els implícits que l’han sostingut. Tanmateix i, abans de seguir en aquesta exposició, val la pena esmentar el caràcter “**productiu**” de la psicologia. Les relacions saber-poder indescindibles tal com va analitzar Foucault en la institucionalització del coneixement occidental des del segle XVIII impliquen un doble caràcter productiu i regulatiu alhora. I, de fet, malgrat les impressions que sovint es formen de l’anàlisi desenvolupada per aquest autor, l’estudi foucaultian del poder no se centra en els processos de repressió o coacció sinó en la seva **versió estratègica, en la seva capacitat creadora i constructora de realitat.**

Es reconeix la importància de la psicologia en la producció d’alguns aparells de regulació social que afecten la nostra vida quotidiana. Això no és, com es podria pensar en un principi, en el sentit que la psicologia oprimeixi i limiti els individus, sinó més aviat entenent la **psicologia com a productiva**, ja que per dir-ho d’una altra manera, seria entendre que, d’una banda, crea maneres de parlar i conèixer a partir de l’elecció i utilització d’instruments i conceptes que serveixin per a explicar fenòmens de les maneres de ser de les persones, descriure’n les característiques, poder-les destriar i poder-hi intervenir, però, a la vegada, la manera, el punt de vista i les concepcions que s’utilitzen per a aquesta selecció, etiquetatge i intervenció estan tots íntimament lligats a circumstàncies i tradicions ideològiques.

Caràcter productiu i alhora regulatiu de la psicologia:

- a) Constitueix subjectivitats, identitats i nous vocabularis per a referir-se als sentiments, emocions, raonaments, accions i relacions humanes.
- b) Ajuda a construir la forma de la individualitat moderna tal com ens és més coneguda.
- c) Constitueix nous sectors de la realitat que anteriorment no estaven formulats i concretats d’aquesta manera, i alhora no està exempta d’una determinada significació política.

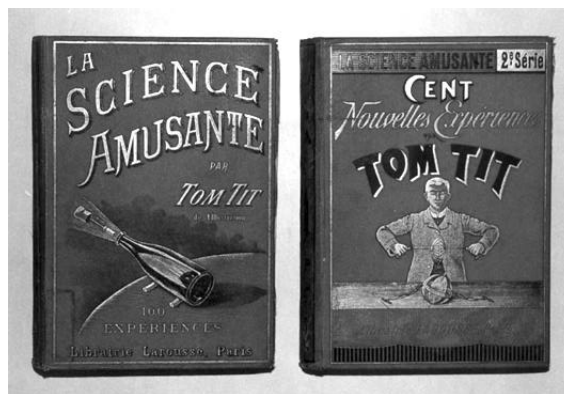
Per exemple, difícilment ens podem imaginar que en l’edat mitjana parlessin del *complex d’Èdip* o de la *frustració* d’algú, per utilitzar terminologies de la psi-

coanàlisi o el conductisme que, almenys en certs sectors, actualment formen part d'un simbòlic compartit.

Ara bé, si abans hem esmentat el caràcter productiu de la psicologia, hem de considerar que, especialment a Europa i Nord-amèrica, territoris on s'ha desenvolupat la psicologia acadèmica, majoritàriament també podem observar la clara participació en la regulació de l'ordre social. **!**

Així s'incorporen tant programes de govern de la vida econòmica i cívica de les poblacions com ajuts a la creació de nous instruments, de professionals, tècnics, i vocabularis que col·laborin, participin i legitimin aquestes accions. Per al govern d'una població, país o persona, cal tenir i disposar d'imatges i representacions de les característiques del que es constitueix com a objectiu. És per aquesta raó que aquests conceptes i llenguatges no solament legitimitarien el poder o mistificarien la dominació, sinó que actualment constitueixen sectors nous de la realitat i fan practicables nous aspectes de l'existència.

Això ens ajuda a entendre millor com la psicologia moderna participa en la regulació social de la vida quotidiana. La psicologia, inserida en les pràctiques socials modernes, ha ajudat a constituir la veritable forma de la individualitat moderna, a partir de produir explicacions sobre les persones o bé identificant problemes. Totes dues maneres no queden exemptes d'aquestes posicions polítiques específiques.

Tom Tit, *La Science amusante*, 1889

1.2. Biaixos, valors i ideologies de la psicologia com a ciència positivista moderna

1.2.1. L'androcentrisme i el sexisme: les aportacions de les diferents teories feministes

Tal com us podeu imaginar, una de les qüestions importants és la crítica que s'ha fet al pensament científic modern respecte al seu sexisme i el seu androcentrisme. No es tracta només, per exemple, del fet que en determinats moments històrics, o segons les classes socials, creences religioses o diversitats culturals, les dones no accedeixin als estudis. Sinó que, el fet que les dones s'integrin a les escoles i a la universitat i, en general, a la cultura institucionalitzada, també implica repensar la manera com fins aleshores s'havia anat construint el coneixement dominant i com, encara ara, per més que sembli que ja s'ha superat aquesta etapa, continuïn vigents alguns dels seus vessants. Només si fem atenció a quins són els rerefons que dirigeixen prohibicions i obligacions pel que fa als homes i les dones, podem entendre altres situacions que poden reproduir d'una altra manera sistemes força semblants de dominació, marginació o desigualtat.

Per aquesta raó, val la pena, com a punt de partida, tot i que actualment ja s'han donat a conèixer força coses sobre el tema, tenir en compte les diferències entre dos conceptes sovint utilitzats per a fer referència a aquests biaixos, ideologies, valors i pràctiques que han marcat el coneixement de la ciència positivista. Que han marcat, fonamentalment, el discurs logicocientífic i també el seu subjecte, tal com veurem seguidament. Aquests dos conceptes són el de **sexisme** i el d'**androcentrisme**.

“Las científicas siguen chocando contra prejuicios muy arraigados”

Hebe Vessuri. Sociòloga de la ciència.

Hebe Vessuri (Buenos Aires, 1942) es doctora en antropologia per la Universidad de Oxford y en la actualidad investiga sobre sociología de la ciencia en el Instituto Venezolano de Investigaciones Científicas, equivalente al CSIC español. Es asesora de la Unesco en sus comisiones de educación superior, ciencias sociales e indicadores políticos y está en Madrid para pronunciar la conferencia inaugural del IV Congreso Iberoamericano de Ciencia, Tecnología y Género, en el que participan cerca de 200 investigadoras, docentes y gestoras de ciencia y tecnología de casi una veintena de países, bajo la presidencia de Eulalia Pérez Sedeño.

Pregunta. ¿Qué es lo que quiere decir?

Respuesta. Trato de combinar dos aspectos diferentes: el problema de las características del sexo femenino en la participación y la construcción de ciencia y la temática del género como un ámbito de construcción teórica para ver las características del conocimiento científico que se modifican o no de acuerdo con una perspectiva más o menos femenina. Por lo tanto, hay un componente político y un componente teórico. Voy a hacer una revisión rápida para mostrar que hemos pasado de creer que el problema de la situación de la mujer en la ciencia era una cuestión de falta de acceso y que se podía arreglar colocando más mujeres en ciencia, a un segundo momento en el que vio que había otras limitaciones, porque había una presencia mayor de mujeres en ciencia pero no una mayor influencia o una aceptación de enfoques, inquietudes ni sensibilidades para hacer la ciencia. ¿Las mujeres tenían que negar su propia diferencia para hacer ciencia? Ese momento permitió la construcción de interpretaciones teóricas muy ricas. Ahora estamos en un tercer momento, recuperando esa primera inquietud militante, pero ya con el bagaje de lo que hemos ganado de comprensión del fenómeno.

P. ¿Es un problema de números?

R. Cuando hablamos de ciencia y tecnología, particularmente en América Latina, vemos que los números son muy chiquitos, que necesitamos más gente, aunque al mismo tiempo no podemos absorber a los que se forman. Una gran universidad pública de Venezuela, la de Zulia, con 50.000 alumnos, tiene un 72% de licenciadas mujeres, y no sólo en educación o sociología, sino que son ingenieras de corrosión y cosas así. Y, sin embargo, las mujeres participan en el sistema de ciencia y tecnología de una manera muy poco visible o en tareas auxiliares.

P. ¿Hay que hablar de género o de sexo?

R. El concepto de género trata de apuntar a una cierta especificidad en la reflexión. El sexo apunta a una naturalización de la distinción sexual y el género apunta a la naturaleza social y culturalmente construida, que varía de sociedad a sociedad y de tiempo en tiempo. El género nos permite hacer análisis de cómo se construye y cómo se puede deconstruir y conformar de distintas maneras. Pero me he encontrado con científicos que ven un artículo de género y lo pasan porque creen que es de telas o algo así. En todo caso, si las mujeres han encontrado útil hacer esa distinción para el análisis, tiene sentido que se haga.

P. ¿Cómo afecta a la ciencia la crisis en Latinoamérica?

R. Es un momento particularmente delicado porque mal que mal, dentro del contexto del subdesarrollo, allí habían crecido comunidades científicas más o menos grandes, eficaces, que consiguieron contribuciones interesantes a la ciencia mundial. Todo eso se ha

Hebe Vessuri.
© El País. Virginia Claudio Álvarez.

Actualment, encara continuen vigents

... una gran part dels prejudicis en el coneixement. Tal com afirma Hebe Vessuri a *El País*, 23-07-2002, “les científiques continuen xocant amb prejudicis molt arrelats” i “... El gènere ens permet de fer anàlisis de com es construeix i com es pot deconstruir i conformar de maneres diferents (les distincions sexuals). Però m’he trobat amb científics que quan veuen un article de gènere el passen perquè creuen que té a veure amb teles o alguna cosa així”.

venido deteriorando en los últimos años en los que vivimos en un estado de crisis permanente en el que la ciencia pasa a ser una prioridad inexistente. Los políticos siguen sin entender que podrían aprovechar la ciencia y la tecnología para su beneficio.

P. ¿Qué perspectivas ve usted?

R. Yo soy pesimista. Se había logrado demostrar que hay capacidades, que la inteligencia está repartida por igual en todo el mundo, pero en este momento está todo muy caótico y no se sabe para dónde va esto.

P. ¿Qué opina de las políticas de discriminación positiva?

R. Creo que ayudan. Han sacado a la luz pública un problema que no existía, han dado visibilidad al problema de la mujer en la sociedad. Seguimos chocando contra prejuicios muy arraigados y profundos que aparecen incluso en la ciencia, donde una esperaría que la razón tuviera más peso. Se ven algunas cosas aberrantes de ejercicio del poder.

P. ¿Cómo ve el futuro de la mujer en general?

R. En este sentido si soy optimista. A lo largo del siglo xx las mujeres han conseguido muchísimos beneficios. El futuro es nuestro, nuestro y de los hombres, tenemos que aprovechar y gozar que somos dos sexos diferentes.

P. ¿Qué estrategia necesitan las mujeres para compartir el poder?

R. Lo primero es terminar de convencerse a sí mismas, sobre todo en ciencia. El sistema no ayuda a que las mujeres tengan ese protagonismo, así que es bueno que haya mujeres que lo demuestren. A medida que la sociedad reconozca que tiene una mitad que puede aportar mucho, será posible aportarlo. Eso siempre que aún haya un futuro para la humanidad, que ahora estoy muy pesimista.

Antonio Calvo Roy (23 de juliol de 2002). *El país*, p. 22.

La mateixa idea del que és la “raó”, la “racionalitat” o els “raonaments” respon a la norma masculina i masculista del món de l'època moderna.

Per a aquest objectiu, ens pot ser útil la diferència que fa la psicòloga Victoria Sau, al seu *Diccionario ideológico feminista* (2000). Barcelona: Icària.

Sexisme: conjunt de tots i cadascun dels mètodes utilitzats pel patriarcat per a poder mantenir en situació d'inferioritat, subordinació i explotació el sexe dominant: el femení. El sexisme abasta tots els àmbits de la vida i les relacions humanes [...] (pp. 257-259).

Androcentrisme: l'home com a mesura de totes les coses. Enfocament d'un estudi, anàlisi o investigació des de la perspectiva masculina únicament, i utilització posterior dels resultats com a vàlids per a la generalitat dels individus, homes i dones. Aquest enfocament unilateral l'han fet sistemàticament els científics, la qual cosa ha deformat branques de la ciència tan importants com la història, l'etnologia, l'antropologia, la medicina, la psicologia i d'altres. L'enfocament androcèntric, distorsionador de la realitat, ha estat denunciat per les mateixes dones científiques (pp. 43-45).

Patriarcat: És una presa de poder històrica per part dels homes sobre les dones. [...] Així Adrienne Rich diu: “El patriarcat consisteix en el poder dels pares: un sistema familiar i social, ideològic i polític amb el qual els homes –a partir de la força, la pressió directa, els rituals, la tradició, la llei o el llenguatge, els costums, l’etiqueta, l’educació i la divisió del treball– determinen quin és o no és el paper que les dones han d’interpretar a fi d’estar en qualsevol circumstància sotmeses al baró” (pp. 237-239).

En aquest sentit, l’*androcentrisme* seria una forma específica del *sexisme*. De fet, el *sexisme* no diu quin dels dos sexes seria el que funciona com a norma o per sobre de l’altre o com a centre. L’*androcentrisme* es podria considerar com una forma específica de *sexisme* (Moreno, 1986) col·locant l’home al centre. Així, podríem parlar, per exemple, d’un coneixement androcèntric, unilateral i que, en canvi, no es reconeix com a parcial. En aquest sentit, també cal entendre que això no fa referència a tots els homes sinó a uns homes determinats i a uns ideals de masculinitat determinats, els considerats i posicionats en un sistema social concret en llocs valorats o jeràrquicament superiors o privilegiats. De la mateixa manera, i tal com ja deveu conèixer, passaria amb l’*etnocentrisme* (punt de vista d’una ètnia com a central i per sobre de les altres).

Tot i que les orientacions del feminisme sobrepassen l’àmbit estrictament acadèmic, ja que sobretot es tracta d’un moviment social, farem referència al que han representat com a crítiques epistemològiques a les ciències socials aquests darrers trenta anys.

En primer lloc, la denúncia de l’opressió de les dones i d’una producció de coneixement sexista i les conseqüències d’un ordre social masculí i una segona fase amb més èmfasi en les anàlisis de les diferències de poder també a l’interior de les dones arran de les qüestions de classe, ètnia, i d’altres factors. En síntesi, les crítiques feministes han denunciat el biaix androcèntric de les ciències socials i les ciències dures i que han implicat una sèrie de desigualtats socials. Aquesta tasca s’ha dut a terme a partir de l’anàlisi de les relacions de gènere i dels biaixos socials i ideològics.

Bàsicament, mostrar la fal·làcia de la representació i de la idea imperant de la història de “grans fets” o de progrés, tal com passa en la crítica postmoderna i/o postpositivista posteriorment. Des del pensament feminista, sovint s’advoca per les microhistòries, és a dir, històries que s’han deixat de banda perquè no formaven part dels “grans noms de la història” o per altres raons respecte als valors subjacents per part de la història del coneixement oficial, o també per a treballar basant-se en el valor que la intuïció i els sentiments poden tenir a l’hora de construir el coneixement i no solament en l’aplicació dels criteris de la raó.

També posen en evidència, consegüentment, la ideologia subjacent a qualsevol producció científica, cap al *masclisme* i *androcentrisme* del “subjecte” i l’“ob-

Masclisme, feminisme, en la parla quotidiana

Dins la parla quotidiana hi ha un munt d'exemples que ens ajuden a entendre com es manifesta el *sexisme* en el llenguatge. Això constitueix, alhora, una manera de transmetre idees sobre els rols, els estereotips, les identitats d’homes i dones, i les seves atribucions respecte a quin tipus de coneixement se’ls adjudica. Només a tall d'exemple, les frases següents i acudits tant de dones com d’homes en poden ser una mostra:

“Alguns dels millors *boyscouts* són dones.”

Groucho Marx

“El problema amb algunes dones és que s’exciten amb molt poca cosa i llavors s’hi casen.”

Cher

“Sóc, crec, ambiciosa, i sé exactament el que vull. Si això em fa una bruixa, OK.”

Madonna

jecte” de la ciència, i que tindria com a conseqüències un doble efecte: el de donar privilegi al punt de vista masculí però també el de situar-se en una perspectiva centralista. ⚠

En definitiva, el biaix sexista presenta, tant en la investigació com en la teorització duta a terme per la ciència, *la denúncia de la fal·làcia de l'objectivitat i la neutralitat* en què es basa i del caràcter sexuat del seu subjecte.

Aquesta denúncia es fa per a posar de manifest els efectes en termes de desigualtat de gèneres i de sexe mostrant els valors presents en el discurs científic modern i que configuren les seves dicotomies bàsiques.

Aquestes oposicions bàsiques del pensament occidental modern es fonamenten a separar, tal com potser ja coneixeu i podeu recordar, el que es considera “natura” del que es considera “cultura” i, així, tot el que es deriva per associació de totes dues parts: emoció-raó, etc. que es fan correspondre entre la diferència masculí-femení i la consegüent jerarquització. La conseqüència d'aquesta jerarquització, tal com assenyala Izquierdo (1988), n'és la doble legitimació: la d'uns espais o aspectes masculins sobre els femenins, i també la d'una part de la humanitat sobre l'altra (la dels homes sobre les dones).

Lògicament, malgrat els punts en comú que tenen les diferents anàlisis fetes des d'una visió crítica feminista al coneixement tradicional, ja podeu pensar que no conformen una sola manera d'estudiar quines són les seves característiques i els seus efectes. Amb la finalitat de proporcionar una idea de com es poden fer aquests estudis, en el quadre següent es distingeixen tres maneres de treballar, com a mínim, des del feminisme –està basat en les diferències que fa Harding (1986) sobre el coneixement:

Karen Horney

Un exemple en la història de la psicologia és Karen Horney que es va atrevir a criticar l'androcentrisme de Freud, als anys trenta.

Feminisme i ciència: epistemologia i metodologia

Feminisme empiricista	Actua identificant la ciència “dolenta” (sexista i androcèntrica), per “corregir-la”. Manté, doncs, la confiança en el mètode científic i les seves característiques.
Feminisme del “punt de vista femení”	Defensa la particularitat de l'experiència de les dones.
Feminisme postmodern	Qüestiona les assumpcions científiques bàsiques i se separa del suposat universalisme de la raó.

En el cas concret de la psicologia, hi ha hagut aportacions (Squire, 1989) que s'han demanat fins a quin punt fer una psicologia feminista igualitària no fa que considerem el grup “dones” com si fos homogeni i deixa de banda les particularitats i diferències socials i psicològiques que hi pot haver, tal com havia passat amb el grup “homes”.

Exemples de cadascuna d'aquestes formes de feminisme en la psicologia:

a) *Del feminisme empiricista*: un exemple podria ser quan es revisen els estudis i dades d'investigacions passades i comprovar i/o afegir o refer-los tenint en compte que hi falten di-

rectament les dones o el que és femení. Així veuríem des d'experiments fets només amb mostres d'homes i dels quals s'han d'extrapolar els resultats, fins a d'altres on s'afirmen diferències només d'acord amb la norma masculina.

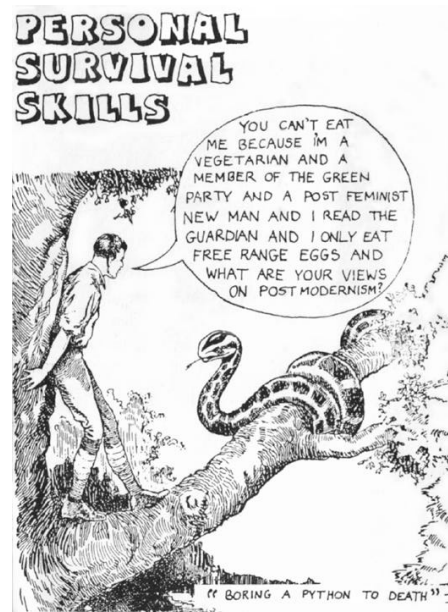
b) *Del feminisme del punt de vista femení*: mira d'aconseguir explicacions, experiències, biografies de dones i incloure-les o bé per a explicar els processos psicològics, o també per a refer la mateixa història de la psicologia o bé per a donar com a alternativa una altra manera de ser i d'apropar-se a les situacions.

c) *Del feminisme postmodern o desconstruccionista*: ni corregeix el que s'ha fet afegint-hi la meitat de la mostra, ni recuperant experiències o formes de veure el món o de participar en el coneixement que provinguin de dones, més aviat fa un replantejament radical de tot plegat, trencant la dicotomia de la diferència sexual o la de gèneres en tots dos sentits i buscant alternatives que no reproduïxin les creences anteriors ni respecte a la diferència ni respecte a la ciència.

Pel que fa al tercer tipus de treball feminista, ja anireu veient al llarg del mòdul que conflueix força amb les perspectives postmodernes, que, d'altra banda, també s'han fonamentat amb aportacions anteriors dutes a terme des l'epistemologia feminista i que han conduït a basar-se fortament en el qüestionament de qualsevol narrativa legitimadora de la veritat, de la retòrica de l'objectivitat de la racionalitat científica.

Per a resumir les aportacions de les perspectives crítiques feministes en la psicologia, tot i amb el risc de deixar molts altres aspectes, com a mínim hauríem de dir que tenen els objectius següents:

- Ampliar l'àrea d'estudi en investigacions elaborades només amb persones de sexe masculí.
- Corregir els estudis fets sobre les diferències de sexe i les assumpcions comunes de la psicologia sobre el gènere amb metodologia diversa.
- Canviar la idea tradicional i biològica de les diferències de sexe per conceptes més variables que prevegin altres explicacions de les diferències.
- Compartir la preocupació per a analitzar el significat de les diferències de sexe i reinterpretar-les segons un altre tipus d'explicacions més relacionals.
- Procurar treballar per reduir la desigualtat social i canviar les situacions d'opressió i dominació o el que les legitima.

Tal com podeu veure en el dibuix s'ironitza sobre les relacions entre el postmodernisme, el feminisme i les relacions polítiques acadèmiques. La construcció d'un coneixement amb un caràcter diferent requereixen esforç.

1.2.2. L'etnocentrisme i la psicologia aplicada: les aportacions de la crítica etnocèntrica de la psicologia d'Amèrica Llatina i de diferents estudis etnoculturals

La denúncia de l'etnocentrisme s'havia fet des de la psicologia tradicional fent referència al centralisme normatiu i valoratiu des del qual un grup valora altres

grups socials i a si mateix, amb un component favorable a l'autoimatge. Malgrat els estudis fets des de la discriminació i la categorització social, la crítica forta de l'etnocentrisme de la majoria de la psicologia dominant, eurocèntrica o occidental o blanca, s'ha sentit amb més força a partir dels anys setanta. !

De fet, una gran part del que hem desenvolupat com a característiques i procediments de l'androcentrisme del coneixement científic és aplicable al que constitueix tant els fonaments com l'exercici d'una gran part de la investigació psicològica positivista. En aquest sentit, el plantejament dels problemes o temes d'estudi, l'enfocament i les actituds o valors interns que els han guiat han provingut majoritàriament d'un punt de vista dominant.

Començant pel fet que sovint la majoria d'investigacions i el recull de dades s'han dut a terme als EUA o a Europa, i també que en aquests llocs s'ha fet des d'una perspectiva i classe o grups socials molt concrets, i fins i tot que les bases epistemològiques del saber segurament en són testimoni: amb això us en podeu fer càrrec més fàcilment. Els treballs fets en altres continents, països o grups, sovint no han estat inclosos, afavorits o promoguts. I aquí cal pensar en la psicologia a l'Amèrica Llatina i l'Amèrica Central, l'asiàtica i la produïda per estudis africans o d'altres grups culturals i ètnics.

D'altra banda, sí que hi ha una mena de crida a la incorporació de les veus dels "altres" i dels canvis històrics en la majoria dels treballs postestructuralistes i del construccionisme social (Henriques *et al.* 1990; Gergen, 1985a, 1989b; etc.), i en treballs des de perspectives feministes (Wilkinson, 1986; Condor, 1986; etc.). Tanmateix, no ha estat exempt de controvèrsies per aquests mateixos grups, tot i que aquí no ho abordarem. !

Potser sí que cal com a mínim remarcar que això significa virar o recórrer a les **lluites de les dones** o de la **gent negra** o d'**altres grups oprimits**, com a punts de referència del coneixement que la psicologia fa i exclou. Això implica anar més enllà de permetre, simplement, que els "oprimits", "marginats", "resistents", parlin o se'ls inclogui en una, fins ara, força feble història i actualitat de la psicologia.

L'enardiment del "diàleg" per part de la psicologia amb altres disciplines que viuen transformacions semblants, des de la filosofia fins a la sociologia, passant per la història i l'antropologia, és constant, des d'una perspectiva que vulgui ser postmoderna, tant pel que fa a la dissolució de les fronteres tan marcades entre disciplines, com pel procés paral·lel de recerca de noves concepcions teòriques. Aquesta "nova aliança" la veiem proposada tant per Gergen (1988 i 1989b) com Bruner (1990) o Ibáñez (1990a i 1991). En l'apartat d'activitats farem un treball aprofundit d'aquests textos.

Lectures recomanades

Martín Baró, I. (1983). *Acción e Ideología. Psicología social desde Centroamérica*. San Salvador: UCA.

Martín Baró, I. (1989). *Sistema, grupo y poder. Psicología social desde Centroamérica*. San Salvador: UCA Editores.

Montero, M. (coord.) (1991). *Acción y discurso. Problemas de Psicología Política en América Latina*. Caracas: Eduven.

Montero, M. (coord.) (1994). *Construcción y crítica de la psicología social*. Barcelona: Anthropos.

Moreno Olmedo, A. (1993). *El aro y la trama. Episteme, modernidad y pueblo*. Caracas: Centro de Investigaciones Populares.

El tema de l'alteritat pren diferents formes. Només a tall d'exemple, recordem com a partir de la influència de l'antropologia i l'etnologia es revisa el mateix rol de l'investigador tractat com a "altre" diferent. Les conseqüències les trobem en diferents àmbits: un d'aquests, òbviament, i tal com podeu pensar, és a la metodologia, l'altre és respecte a la "mirada" o "enfocament" que es dirigeix al subjecte, grups o entitats, on també l'exterioritat és vista des d'un altre punt de vista i, lògicament, la inclusió de la situació sociohistòrica de la investigació i el canvi del paper de l'investigador.

Arran dels canvis postmoderns es produeix un canvi en la consideració de l'activitat de l'investigador, que fins ara era l'observador distanciat que es dedicava a verificar les teories. A partir d'aquí es comença a qüestionar la mateixa racionalitat, la ment, el lloc de la representació de la realitat, així com el paper del llenguatge i, és clar, les conseqüències no són solament un canvi en els temes d'investigació, sinó també haver de començar a comptar amb la implicació personal. També s'imposa un repàs seriós de tots els tipus d'instruments creats, i també la consideració de la inserció de les pràctiques en les condicions sociohistòriques de la vida quotidiana. També és convenient que s'ensinistri en l'exercici de desfer amb certa periodicitat les pròpies obres, o les que li han llegat els seus col·legues, encara que només sigui perquè el fet de confiar en coneixements que caduquin torci el camí de la investigació. En el mòdul "Estructures i desenvolupament de la psicologia científica moderna i els canvis posteriors" trobareu desenvolupat més detalladament tot el que té a veure amb la metodologia.

1.2.3. Els efectes autoritaris del coneixement psicològic modern i les aportacions de la sociologia del coneixement científic

Hi ha dos aspectes crucials, des del nostre punt de vista, i que cal destacar sobre, el perquè d'aquest qüestionament de la psicologia positivista.

Un d'aquests té a veure, tal com remarcàvem en el subapartat "Productivitat de la disciplinarització de la psicologia i relacions saber-poder", amb l'aspecte productiu i alhora regulatiu de la psicologia. Els efectes de fer la psicologia d'una determinada manera ha comportat l'exercici en les pràctiques socials i institucionals d'un gran nombre d'efectes autoritaris que veiem manifestats en diferents graus i que s'han exercit amb diferent força.

Aquest caràcter autoritari és donat, tal com us podeu imaginar, pel fet de desenvolupar una sèrie de tecnologies que permetin el govern i la direcció de la població i, consegüentment, que connectin amb aquest projecte directament o indirectament. I, tal com us trobareu més endavant –en l'apartat "Psicologia, subjectivitat i actualitat: models de subjecte en el context sociohistòric actual"

Un exemple dels valors i efectes...

... de les bases amb les quals opera el coneixement científic el veiem en analitzar el tipus de discursos amb què es fa referència a les noves tecnologies de reproducció. Així, per exemple, tenim una presentació de les NTR com a única possibilitat per a la concepció com a vàlida, nova i amb valors assumits com per exemple sobre la maternitat i la ciència (Garay, 1999), i la presentació de l'èxit d'aquestes tècniques com a legitimació del progrés tecnocientífic.

d'aquest mòdul– i com podeu haver anat coneixent, un factor cabdal està a aconseguir-ho no d'una manera coercitiva, que seria molt evident i molt més fàcilment rebutjable, sinó d'una manera més subtil i complicada, que és la que es va generant en l'entrecruament d'aquesta gran diversitat de factors que participen en el desenvolupament i institucionalització del coneixement i que en possibiliten l'exercici diferit. !

Així, ens pot ajudar a pensar en la manera en què, a causa de la complexitat de la societat i de les seves relacions, les formes desenvolupades per a governar passen sovint per mecanismes més o menys comuns que, per exemple, poden anar des de desmotivar les persones per a l'acció col·lectiva i fer pensar que és millor resoldre les situacions des del punt de vista individual, fins a centrar l'atenció en la violència interpersonal en lloc de la violència institucional i altres casos semblants en què, d'una banda, s'activen els especialistes per actuar sobre aquestes situacions i, de l'altra, es van minvant les maneres de pensar-los o afrontar-los des de perspectives alternatives. Per això és tant interessant poder intervenir intentant de tenir en compte i incloure altres aspectes que sovint queden aparcats definitivament o, si més no, deixats de banda temporalment.

Tal com ha assenyalat Ibáñez (1994), força vegades no és solament política la selecció i delimitació del que són “problemes” o “àrees” que s'han d'estudiar o en què s'ha d'intervenir o on s'inverteix o es promou. El que és polític és la relació entre el camp polític i el camp del coneixement psicològic i social. I, tal com aquest mateix autor assenyalava, **el caràcter involuntàriament autoritari de la psicologia instituïda**, en pensar que les coses són les que són (els fets) i que només cal dedicar-se a anar-les trobant (amb objectivitat i neutralitat). !

Justament en el fet de pensar que ens podem separar de la subjectivitat com a “científics” i com a “psicòlegs” ja provoquem, com a mínim, una “desresponsabilització de la psicologia”, sobre el qual diu i proposa, que queda lliure de sospita i de qüestionament, i es legitima d'acord amb la veritat i es deixa la responsabilitat a l'exercici correcte i ètic de la professionalitat.

L'altre punt important és que s'ha desenvolupat, arran de les aportacions de la sociologia del coneixement científic més recent, un replantejament del que passa en el camp de l'experimentació i la recerca psicològica fins a arribar a redimensionar els conceptes i marcs d'operació de la disciplina.

Els punts més coneguts d'aquestes línies de treball són l'èmfasi en el caràcter sociohistòric de l'activitat científica i en el treball etnogràfic sobre el seu procediment. En el mòdul “Estructures i desenvolupament de la psicologia científica moderna i els canvis posteriors” trobareu més informació sobre aquesta perspectiva, però aquí és pertinent recordar el pes de les aportacions.

Com a exemple, presentem uns fragments del llibre *Exercicis d'estil* de Raymond Queneau, on hi ha cent noranta-cinc descripcions diferents del mateix fet i que podeu trobar ben analitzat a Gergen (1989). Aquests fragments us donaran una idea de la construcció de l'objectivitat i la seva particular relació amb la realitat. Si us fixeu en el primer relat pràcticament no es veu gaire clar què ha passat; en el segon, en canvi, el relat sembla més precís, i el tercer és, per dir-ho d'alguna manera, "massa precís".

a) "Al centre del dia, tirat a la pila de les sardines migratòries d'un coleòpter d'abdomen blanquinós, un pollet de llarg coll plomat de sobte n'arengà una, pacífica, d'entre elles i el seu llenguatge es desplegà pels aires, humit d'una protesta. Tot seguit, atret per un buit, l'ocellet s'hi precipità.

En un ensopit desert urbà, el vaig tornar a veure aquell mateix dia quan li picaven la cresta per un botó qualsevol."

b) "A l'S, a una hora punta. Un home d'uns vint-i-sis anys, barret tou amb cordó en comptes de cinta, coll massa llarg com si l'hi hagessin estirat. La gent va baixant. L'home en qüestió s'enrabia amb un veí. Se li queixa que li doni empentes cada vegada que passa algú. To ploraner que vol passar per murri. Quan veu un seient lliure, s'hi precipita.

Al cap de dues hores, el trobo a la Cour de Rome, davant l'estació de Saint-Lazare. És amb un company que li diu: "T'hauries de fer posar un botó suplementari a l'abric". Li indica on (a l'escot) i per què."

c) "A les 12 h 17, en un autobús de la línia 5 de 10 metres de llarg, 2,1 d'ample, 3,5 d'alt, a 3 km 600 del seu punt de partida, quan anava carregat amb 48 persones, un individu de sexe masculí, de 27 anys 2 mesos 8 dies d'edat, alçada 1 m 72 i 65 kg de pes i que portava al cap un barret de 17 centímetres d'alt, la copa del qual era envoltada per una cinta de 35 centímetres de llarg, interpel·la un home de 48 anys 4 mesos 3 dies d'edat, alçada 1,68 i 77 kg de pes, per mitjà de 14 mots, l'enunciació dels quals durà 5 segons i que feien al·lusió a uns desplaçaments involuntaris de 15 a 20 mil·límetres. Tot seguit se'n va a seure a uns 2 m 10 centímetres.

Al cap de 118 minuts, es trobava a 10 metres de l'estació de Saint-Lazare, entrada de rogalia, i es passejava amunt i avall en un trajecte de 30 metres amb un company de 28 anys d'edat, alçada 1 m 70 i 71 kg de pes, que li aconsellà en 15 mots de desplaçar 5 centímetres, en la direcció del zenit, un botó de 3 centímetres de diàmetre."

Extracte de: Raymond Queneau (1947). *Exercicis d'estil*. Barcelona: Edicions dels quaderns crema, 1989.

Tal com podeu observar, a partir d'aquí, es fa més fàcil entendre la importància dels recursos literaris, retòrics i semiòtics en l'escriptura científica.

2. La crisi de la psicologia científica moderna: característiques i noves propostes

En aquest apartat es presenta el socioconstruccionisme i la psicologia postmoderna com a propostes de desconstrucció del subjecte i els temes d'estudi de la psicologia positivista per a posar-ne de manifest els aspectes socioculturals.

2.1. Context sociohistòric de la crisi de la psicologia científica moderna

Per a entendre que no solament es tracta de la crisi del mètode naturalista aplicat al coneixement psicològic i les diferents dificultats al llarg del segle XX per a poder confrontar un *statu quo* acadèmic, presentem algunes de les idees que el freudomarxisme difon, tot i que la seva inclusió com a bases de la psicologia sovint encara no ha estat prou reconeguda. Aquest *statu quo* acadèmic dificulta no solament el canvi, sinó ja la mateixa incorporació de pensament teoricopràctic, que es decantava cap a l'èmfasi amb el qual podien constituir altres bases teòriques per a entendre el funcionament dels éssers humans en la vida social.

En els moments en què es desenvolupen aquestes teories i, consegüentment, la importància del moment sociohistòric podem recordar les revoltes en un àmbit social i acadèmic a Europa, especialment, i també a Mèxic i altres països, en els quals les crisis de les institucions acadèmiques i de les diferents situacions polítiques i socials juntament amb els moviments feministes conformen i generen tota aquesta situació de canvis de les grans teories dominants.

També les crisis de les nacions dominants a Europa respecte al colonialisme, la crisi energètica, etc. constitueixen un context particular de sotrageig d'una gran part de les tendències dominants d'anàlisi i estudi del món social a Occident.

Justament des de les propostes i teoritzacions del freudomarxisme també es generarà una focalització més forta cap a la interrelació entre l'estructuració del món social a partir de les pràctiques quotidianes i la inevitable però no unidireccional estructuració de la mateixa vida social pels individus.

Abans de res, és important considerar que, tal com fa constar Ibáñez (1990a), la problemàtica de la psicologia social i la crisi per la qual va passar la disciplina de la psicologia en general, lluny de constituir un fenomen localitzat, conjuntural i específic, enfonsa les seves arrels en una problemàtica molt més general que fa referència a la concepció de la **racionalitat científica**, per tant, amb un d'aquests aspectes clau de la postmodernitat.

Amb la postmodernitat, i arran dels primers treballs que van reptar el paradigma científic (Kuhn, Feyerabend, etc.), la psicologia es troba que (Gergen 1988):

- És difícil de continuar pensant durant més temps en l'existència independent d'una matèria d'estudi després de la crítica a la presumpció que el llenguatge sigui un reflex del món i la constatació que els discursos sobre el món funcionen sobre les bases de les convencions socials.
- Tampoc no és possible pensar que es poden trobar propietats universals, sinó que el que s'ha de tenir en compte són les circumstàncies històriques de la investigació: "la característica d'autoreflexió crítica". Analitzar el discurs, quins són els seus àmbits, quins patrons culturals sosté.

Tal com podeu veure, l'èmfasi fins ara atorgat a la metodologia per aconseguir la veritat, amb la postmodernitat es passa a considerar no gaire fiable i se'n crítica a fons la relació experimental investigador/subjecte.

2.2. La crítica del socioconstruccionisme i les propostes de la psicologia postmoderna

Un altre punt clau que ens permet de relacionar directament el construccionisme social i la perspectiva postmoderna i que, de fet, forma la base del que acabem de presentar, és el "dubte". El trobem com a element constitutiu del construccionisme social, que el manté en tot el que es dona per sabut tant en les ciències com en la vida diària. Ara bé, segurament estariem d'acord de resumir el punt principal que guia el construccionisme social com l'interès primordial a dilucidar els processos pels quals la gent explica i descriu, etc., el món en què viu. És a dir, dilucidar el món donat per sabut per donar-nos a nosaltres mateixos l'emancipació.

El construccionisme social s'ha basat en un ampli ventall d'aportacions que provenen d'altres disciplines d'estudi i que, a més, es caracteritzen per formar part, o bé d'antecedents ja crítics o dubtosos amb els plantejaments i paradigmes dominants o, com a mínim, incitadors a canvis i replantejaments en l'interior dels seus camps d'estudi. Entre aquestes aportacions hi hauria les de Wittgenstein i l'èmfasi en les "convencions lingüístiques", el "neopragmatisme" de Rorty, les aportacions de Gadamer i part de la crítica feminista. Per aquesta raó, el construccionisme social és considerat com a postmodern per una gran majoria a causa de la crítica comuna al projecte de la Il·lustració o ideologia de la modernitat.

La seva afirmació més punyent estaria segurament en l'afirmació que les teories no són ni confirmables ni falsables a partir de les dades empíriques.

Lectura recomanada

Ibáñez, T. (2001). *Munición para desidentes. Realidad-Verdad-Política*. Barcelona: Gedisa.

Exemple sobre la retòrica de l'objectivitat:

Es posen en relleu les bases d'una literatura de l'objectivitat creada a partir de la imaginada independència subjecte/objecte. Així, Gergen (1990), per exemple, posa de manifest una sèrie de recursos de distanciament i de metàfores que anomena *del continent submergit, del tresor enterrat i de la passivitat*, que aconsegueixen donar aquesta imatge d'objectivitat derivada de la metateoria empirista. El que evidencia la presentació d'aquesta sèrie d'estratagemes literàries és la impressió d'objectivitat aconseguida per una utilització de recursos retòrics adequada i institucionalitzada.

Raons assenyalades des d'aquestes orientacions per les quals les teories no són ni confirmables ni falsables a partir de les dades empíriques:

- Les teories són construccions i conjectures dels científics, ja que no poden ser “deduïdes” a partir de les dades. A més a més, diferents teories podrien ser compatibles amb un conjunt de dades concret.
- No es pot establir la verificació d'una teoria, ja que no es poden establir totes les seves conseqüències empíriques o observacionals.
- No es poden testar teories particulars (holisme), sinó un conjunt de teories.
- Tampoc és possible de confrontar-les amb la realitat sobre la qual es pronuncien.
- No hi ha una divisió clara entre teoria i fets.

També afegeixen que la predicció no és un criteri que permeti de jutjar una teoria i que els enunciats són producte d'unes convencions lingüístiques que canvien (relativisme conceptual) i que les diferents racionalitats científiques estan guiades per interessos.

El que es planteja com a possible des d'aquesta perspectiva si es poden crear unes “teories generatives” que serveixin per a qüestionar les assumpcions dominants i garanteixin o portin cap a l'emancipació.

En aquest sentit, Gergen arriba a dir que cal fer investigació social per posar en relleu com entenem el coneixement i com s'adquireix i desenvolupa. I, fins i tot, presenta els psicòlegs, i especialment els psicòlegs socials, com a participants ben necessaris en aquesta tasca.

L'èmfasi en el rol del llenguatge és subratllat per Shotter (1987) sobre el paper “formatiu” envers els objectes i connecta amb part de les aportacions dutes a terme per la crítica feminista, tal com heu vist abans, i alhora **incorpora la desconstrucció i l'autoreflexió en els seus mètodes.**

Poden servir d'exemples els treballs elaborats sobre el caràcter construït de les emocions (Averill, 1985; Harré, 1986), de la identitat sexual (Kessler i McKenna, 1978), de la infància, de les emocions, de la memòria i d'altres temes d'estudi de la psicologia.

Convé retenir, doncs, que el construccionisme social possibilita nous elements en desemmascarar les ideologies subjacents en la producció de coneixement i el seu classisme i sexisme.

La crítica a la ideologia individualista de la investigació psicològica, la crítica del feminisme a l'androcentrisme, tant a la teoria com al mètode, la creixent preocupació per l'epistemologia i el canvi operat per gran part dels analistes del discurs, que han passat del llenguatge en relació amb la ment al llenguatge com a resultat de la interdependència social, i també la recerca de nous mètodes qualitius en psicologia, són el reflex d'un canvi general més ampli i més profund de les transformacions intel·lectuals i culturals, que apleguen postmodernitat, postestructuralisme, hermenèutica i postpositivisme.

Desconstrucció, mètode genealògic i postestructuralisme:

En els treballs recopilats per Henriques *et al.* (1984), la línia postestructuralista és seguida especialment a partir de Michel Foucault (1978) i el seu "mètode genealògic". Des del treball de Foucault es desenvolupa una línia d'investigació del discurs dirigida a posar al descobert les relacions de poder que operen en les formacions socials concretes, especialment en les institucions des de les quals es prescriuen d'acord amb les subjectivitats. Així, l'escola i les pràctiques educatives o els discursos sobre la sexualitat i la mateixa psicologia són analitzats per a posar de manifest el caràcter de control social.

Un altre dels autors que han marcat el desenvolupament de l'anàlisi del llenguatge i el discurs és Jacques Derrida el qual, tot i que amb una teoria i una metodologia molt diferent a la de Foucault, ajuda amb les bases de la tasca de "desconstrucció", segons Derrida (1984), entesa com:

"[...] una presa de decisió, en el treball, d'acord amb les estructures politicoinstitucionals, que formen i regulen la nostra activitat i les nostres competències."

Totes dues aportacions s'utilitzen per a posar de manifest el que hi ha amagat sota un discurs, una filosofia o unes actuacions mostrant les opinions i ideologies jeràrquiques en les quals es fonamenta.

Tots dos mètodes, el de Foucault i el de Derrida, també són utilitzats per a desemmascarar des de la crítica feminista l'androcentrisme i el logocentrisme presents en la producció de coneixement i les pràctiques socials que van fer discriminacions.

L'ús del mètode de la desconstrucció en psicologia el trobem desenvolupat per Kurtzam (1987), que utilitza la desconstrucció –concretament, en cinc de les seves aproximacions: la de Kristeva, la de Lyotard, la de Derrida, la de De Man

Lectures recomanades

Derrida, J. (1967). *De la grammatologie*. París: Minuit.
Lyotard, J. F. (1986). *La condición postmoderna*. Madrid: Cátedra.

Desconstrucció

Implica considerar a part els significats i assumpcions fusionades en la manera en què ens comprem nosaltres mateixos per veure'ls com a productes específicament històrics, més que no com a fets donats, eterns i incontrovertibles. Una anàlisi de la construcció de la forma moderna de la individualitat és un pre-requisit per entendre i portar a cap el canvi.

i la de Deleuze i Guattari– per a l’aproximació cognitiva, i presenta algunes nocions per a una psicologia desconstruccionista postcognitivista.

Un dels desenvolupaments d’aquest pensament el veiem en l’aplicació de la desconstrucció de Derrida i el mètode genealògic de Foucault al corpus i creences sostingudes per la disciplina. Dit d’una altra manera, intentar de comprendre què és la psicologia social, la manera en què opta per produir un cert coneixement i la manera en què reproduïx certes relacions entre la gent a Occident, per tal de desconstruir-lo, analitzant-la com a sèrie de pràctiques i teories, de textos i discursos que han triomfat separant el vessant individual i el social.

Tanmateix, integrar i aplicar la desconstrucció a la teoria i la pràctica de la psicologia no està exempt de problemes. Un dels problemes en la coherència de l’adjectiu *postmodern*, agudament assenyalat per Michael (1991) és, justament, aquest interès que demostra el construccionisme social a “explicar” i “elucidar”, i que encara que aquest autor desenvolupa per a una especialitat de la psicologia, la psicologia social, també és molt pertinent per a ajudar-nos a pensar sobre les limitacions i dificultats de les noves propostes.

Michael considera tres tipus de dinàmiques com a característiques de la condició postmoderna.

1) La dinàmica de la **transgressió**, que fa referència al fet de desmuntar les categories establertes, contrasta amb l’**aclariment**. Així, allà on la transgressió desdibuixa els límits, l’aclariment els delinea. És per això que conforma els interessos tant de la psicologia social cognitiva com del construccionisme social. Es podria suggerir que totes dues tendeixen a enfocar les maneres en què les categories socials són aclarides cognitivament, socialment i lingüísticament.

El que Michael (1991) assenjala és que el construccionisme social, en virtut de l’encavalcament dels límits tradicionals disciplinaris, exemplifica la transgressió postmoderna i, al mateix temps, reté com a objectiu principal d’investigació els processos d’aclariment.

2) La dinàmica del **moviment accelerat** fa referència al *tempo* accelerat de canvi en les imatges, textos, categories en diferents aspectes de la vida social. En contrast, la psicologia social està interessada en l’**estabilització** –els mitjans pels quals les categories no solament són aclarides, sinó que poden aconseguir una longevitat social o cognitiva. En lloc d’examinar com poden ser traspassades les categories pels altres, la psicologia social cognitiva i la construccionista, ens suggereix Michael, sembla que es concentren en la manera que les categories poden ser sostingudes i reproduïdes.

Lectures recomanades

Foucault, M. (1975). *Vigilar y Castigar*. Madrid: Siglo XXI, 1982.

Foucault, M. (1976). *Historia de la sexualidad, 1. La voluntad de saber*. Madrid: Siglo XXI, 1989.

Foucault, M. (1977-1978). La “gubernamentalidad”. A Gabilondo, A. (1999). *Estética, ética y hermenéutica*. Barcelona: Paidós, pp. 175-198.

Foucault, M. (1979). Nacimiento de la biopolítica. A Gabilondo, A. (1999). *Estética, ética y hermenéutica*. Barcelona: Paidós, pp. 209-215.

3) La dinàmica del **consum de l'espectacle** (i l'ètica de la diversió). Aquesta seria la força motriu darrere la transgressió i el moviment accelerat. Per a l'individu postmodern no hi ha cap utilitat necessàriament pràctica associada a la transgressió i el moviment; més aviat aquests processos fenomenològicament produeixen un tipus d'"èxtasi" –l'experiència de canvi, novetat i espectacle esdevé un fi en si mateixa. Contra això, tots dos, cognitivisme i construccionisme, han estudiat els processos d'aclariment i estabilització en termes de guanys pràctics que poden procurar, on la pràctica abraça el que és individual i el que és col·lectiu, el que és instrumental i el que és expressiu, l'acció política i la social.

El que Michael (1991) pressuposa és que per al construccionisme social el predomini del darrer eix hauria de ser de més interès. Per a la psicologia social construccionista, no són els processos individuals cognitius, sinó la dinàmica social del llenguatge que aclareix i estabilitza la multiplicitat de significacions, mitjançant les quals el món és après. Ara, es podria argumentar que el construccionisme social està interessat fonamentalment en el canvi, a causa de l'interès en l'emancipació i la transformació social expressada en diversos exemples d'aquesta perspectiva. Tanmateix, la qüestió és que aquesta transformació, si bé activament perseguida pel construccionisme (com en la desconstrucció) no sempre s'assoleix.

En contrast, el postmodern, interessat en l'emancipació i la transformació social, ho intenta per mitjà del mateix procés del canvi continu –és la desestabilització i la transgressió (i el consum continu d'espectacle) *per se* que serveix per a subvertir l'ordre social dominant.

En resum, tindríem que el construccionisme social incorporaria "el dubte", l'"autoreflexivitat", la "desconstrucció", tant dels temes com de les teories, i la separació de la raó científica a favor del reconeixement de la historicitat dels fenòmens socials, i també una preocupació pel llenguatge.

2.3. El subjecte de la psicologia positivista i el subjecte des de la crítica socioconstruccionista

Pel que hem anat exposant, és ben palès que el construccionisme social treballa per una psicologia social postmoderna, que es distancia de la psicologia social empírica i científica duta a terme durant el període de la modernitat.

Trasllada el lloc de coneixement de la ment de l'individu als patrons de la relació social, als espais intersubjectius; i duu a terme una autoreflexió i desconstrucció contínua, tant pel que fa als objectes de la disciplina

donats per sabuts com als mateixos mètodes i teories assumides per aquesta; sense pretendre trobar lleis o principis universals, sinó circumscriure el coneixement a unes condicions sociohistòriques de producció determinades i, per tant, tornant-lo susceptible de canvi paral·lelament a l'eixamplament dels límits de la nostra disciplina amb els treballs i aportacions d'altres camps.

Aquesta anàlisi parteix de conceptualitzar el coneixement, concretament la psicologia, com una part integral del procés de constitució del que és social. En aquest sentit, la psicologia, ni avança cap a la veritat científica ni conspira amb els poders que oprimeixen la gent corrent. I així, seguint Foucault, Henriques *et al.* (1984), aconsellen la necessitat de traçar les condicions històriques que possibilitin el coneixement. Parteixen del punt que:

“... tots els coneixements són productius en el sentit específic que tenen efectes definits en els objectes que intenten de conèixer. Per a les ciències socials aquests efectes no es poden separar de les pràctiques d'administració a les quals aquestes ciències estan lligades.”

Henrique *et al.* (1984). *Changing the subject*. Londres: Methuen.

Això vol dir que si examinem el “com” i el “perquè”, entendrem com la psicologia ha arribat a ser el que és. És crucial respondre els efectes dins seu, les circumstàncies específiques històriques que fan referència a les pràctiques socials i als altres discursos centrats en l'individu i citen, per exemple, la biologia i la filosofia. Un altre punt que els autors il·lustren, traçant les condicions històriques que permeten que el subjecte psicològic emergeixi (**l'individu**), és evitar l'assumpció del fet o la naturalitat de l'individu i veure la psicologia com un cos de coneixements amb efectes específics en la seva conceptualització de l'individu, la qual cosa permet de sortir d'aquesta assumpció teoritzant el subjecte.

Per tal de comprendre la magnitud d'aquestes aportacions, és indispensable considerar les previsions de Shotter (1989) sobre com els actuals qüestionaments sobre el que és una persona en la concepció occidental poden fer canviar l'actitud que manifestem cap a nosaltres mateixos. Segons aquest autor, es reflectiria, sobretot, en dos aspectes:

1) En relació amb el nostre discurs, sobre les raons de les nostres accions, ja que fins ara el que hem cregut és que una persona està definida perquè posseeix una unitat psíquica interior (el jo) i que d'aquí sorgeix tot i, per tant, on s'han d'anar a buscar les raons de les nostres actuacions és en el nostre jo. Així, el que sosté Shotter és que aquesta és una manera d'enganyar-nos que fa que, si mantenim aquest discurs, busquem **substituts** de nosaltres mateixos als quals es poden aplicar aquestes característiques, fins a arribar a proposar que d'aquesta manera “gran part de les formes habituals d'explicar els nostres actes quotidians són essencialment falses, ja que, per exemple, gran part dels nostres motius són **producte** de les nostres accions i no les seves **causes**” (Shotter, 1989, p. 154).

2) Que la visió occidental de la persona com a posseïdora d'una entitat psíquica interna camini cap a una concepció més pluralista, que reconeix que construïm el context que dóna lloc a les activitats que constitueixen el nostre jo i deixem d'intentar de capturar el nostre jo a partir de la introspecció i d'una reflexió descontextualitzada sobre els productes de les nostres pròpies activitats, i que reconeixem la importància dels "altres" que estan presents en la situació.

Aquestes transformacions fan pensar que "estem davant una nova i desafiant concepció del *self*, que trasllada el *locus* de la comprensió dels 'un mateix' individuals a les relacions en què aquests 'uns mateixos' passen a ser possible" (Gergen 1987, p. 53) (més endavant ho presentarem més detalladament).

Si partim de la base que les persones són canviabils i efímeres, i és difícil percebre-les des d'un punt de vista estable, el fet de l'observació científica fa que l'individu sigui estable mitjançant la construcció d'un sistema perceptual, una manera de tornar la mòbil i confusa multiplicitat sensible en un camp cognoscible. En aquest procés de percepció científica, el món fenomènic és normalitzat –és a dir, és pensat en termes de les seves coincidències i diferències dels valors estimats normals– en l'autèntic procés de fer-lo visible a la ciència.

En psicologia, el concepte **individuació** emfasitza un procés evolutiu per mitjà del qual l'infant presumiblement *indiferenciat i absolutament ajuntat* se separa dels altres significants per a situar-se a part com un individu diferent i separat del món. El nen emergeix com a objecte científic i com a objectiu del que es pot contemplar com a pràctiques normalitzadores, que formarien part de la producció de l'individu com a subjecte de forma "normal", i que desenvoluparem en el mòdul "Psicologia, racionalitat moderna i pràctiques de producció de la diferència raó-desraó i normal-patològic" amb una mica més de detall.

Aquestes aportacions mostren, en efecte, la pressuposició de l'individu com una entitat unitària, una màquina que pensa, la qual cosa és bàsica per a, per posar un exemple, *la pedagogia centrada en el nen i per a la psicologia del desenvolupament*.

En aquesta mateixa línia, Kessen (1979) havia mostrat com el nen és invariablement vist com un ésser aïllable, de condició lliure i com a individu complet. Independentment i d'una manera similar, pares i mestres poden influenciar el desenvolupament del nen, però la unitat d'anàlisi cultural i la unitat d'estudi del desenvolupament és el nen sol. L'omnipresència d'aquest **individualisme radical** en les nostres vides fa la consideració d'altres imatges alternatives de la infantesa extraordinàriament difícil. La qüestió és que mai no ens hem pres seriosament que el desenvolupament és, en gran mesura, una construcció social, el nen és modulats i, alhora, és un component que modula en una xarxa canviant d'influències (Berger i Luckmann, 1986).

D'aquesta manera, els impulsos estan en el nen, els trets estan en el nen, els pensaments estan en el nen, els afectes estan en el nen: gairebé la majoria de teories del desenvolupament accepten les premisses de l'individualisme i pre-

nen el nen com la unitat bàsica d'estudi, amb totes les conseqüències que aquesta elecció té per a les decisions que van des de seleccionar un mètode d'investigació fins a seleccionar una maniobra terapèutica.

Distingeix quatre tipus d'aquestes tecnologies, cadascuna representa una matriu de la raó pràctica: les de **producció**, que permeten de produir, transformar o manipular coses; les de **sistemes de signes**, que ens permeten d'utilitzar signes, sentits, símbols o significacions; les de **poder**, que determinen la conducta dels individus, els sotmeten a un cert tipus de finalitats o dominació i consisteixen en una **objectivació del subjecte**; i les del **jo**, que permeten als individus d'efectuar, per compte propi o amb l'ajut dels altres, cert nombre d'operacions sobre el seu cos i la seva ànima, pensaments, conducta o qualsevol manera de ser, i obtenir així una transformació de si mateixos per acabar d'aconseguir certes finalitats.

3. Psicologia, subjectivitat i actualitat: models de subjecte en el context sociohistòric actual

En aquest apartat presentarem un acostament a diferents desenvolupaments que des de la premissa del qüestionament i la crítica d'una subjectivitat única i universal ens presenten diverses narracions sobre els processos de subjectivació vinculats als desenvolupaments i canvis històrics.

3.1. La construcció del subjecte des de la modernitat: les aportacions de Foucault i Elias

En aquest subapartat ens apropiarem succintament a les aportacions de dos autors interessats en l'estudi dels processos de constitució i canvis en la manera d'entendre'ns a nosaltres mateixos. Els autors seleccionats són Michel Foucault i Norbert Elias.

3.1.1. Michel Foucault

Dins el mar d'atribucions que s'han fet al treball de Michel Foucault, sobre els seus focus d'interès, els seus temes principals, les seves inquietuds, etc., segurament una bona manera de presentar la seva obra pot ser a partir de l'article dedicat a ell en *Le dictionnaire de philophes* signat per Maurice Florence i que, posteriorment, es va saber que havia estat escrit pel mateix Foucault sota aquell pseudònim. Aquest article, publicat el mateix any de la seva mort, és una presentació de la seva pròpia lectura sobre el seu quefer intel·lectual donant-li una coherència. S'hi podria haver vist una varietat d'interessos i de mètodes, aporta una preocupació constant des de les seves primeres obres fins a aquest mateix moment dins un projecte:

“Michel Foucault ha emprès actualment, i sempre en el si del mateix projecte general, l'estudi de la constitució del subjecte com a objecte per a si mateix: la formació dels procediments mitjançant els quals el subjecte és conduït a observar-se a si mateix, a analitzar-se, a desxifrar, a reconèixer-se com un domini de saber possible. Es tracta, en suma, de la història de la subjectivitat, si per aquesta paraula s'entén la manera que el subjecte fa l'experiència de si en un joc de debò en el qual té relació amb ell mateix”.

Florence, M. (1984). Foucault. A A. Gabilondo (ed.) (1999). *Michel Foucault. Estètica, ètica y hermenèutica*. Barcelona: Paidós, 365.

Foucault, per tant, no estudia com potser es va poder arribar a entendre la *mort del subjecte*, sinó les maneres i els processos de constitució d'aquest. Treballa al llarg de la seva obra les maneres en què el subjecte converteix l'experiència de si en un joc de debò, atès que aquest procés pel qual el subjecte es constitueix és la subjectivació.

Com diu ell mateix:

“El que li ha interessat eren precisament les formes de racionalitat que el subjecte humà s’aplica a si mateix... Què passa perquè el subjecte humà es doni a si mateix com a objecte de saber possible, per mitjà de quines formes de racionalitat, mitjançant quines condicions històriques i, finalment, a partir de quin preu?”.

Foucault, M. (1983). Estructuralismo y postestructuralismo (entrevista con G. Raulet). A A. Gabilondo (ed.) (1999). *Michel Foucault. Estética, ética y hermenéutica*. Barcelona: Paidós, 319.

En els seus desenvolupaments sobre el poder disciplinari (Foucault, 1975, 1976, 1979, 1990) estudia els processos de constitució de l’individualisme modern i com paral·lelament es constitueixen i també es desenvolupen les ciències humanes. El treball de Foucault és especialment ric perquè el seu model genealògic li permet de passar de la materialitat de la vida quotidiana, d’aquesta nova concepció de l’espai, del temps i de les activitats, de les operacions que tenen lloc en els cossos a processos de caràcter més general.

En l’estudi de Foucault sobre el poder disciplinari posa de manifest i examina com en el moment en què es produeix el pas de castigar a vigilar, del càstig a la vigilància, es genera un canvi en l’economia del poder on la rendibilitat i eficàcia emanen més del fet de vigilar que del fet de castigar.

En aquesta línia tant en el mòdul “Psicologia, racionalitat moderna i pràctiques de producció de la diferència raó-desraó i normal-patològic” com en el mòdul “Noves tecnologies de la informació i coneixement psicològic” trobarem dos desenvolupaments específics d’aquestes teoritzacions. En un, tot allò que fa referència al que es considera patològic o que forma part de la normalitat o de la normativitat; i en l’altre, tot allò que fa referència al subjecte tecnològic.

Els procediments del poder disciplinari descrit, s’inclouen en el cicle de coneixements dels individus i contribueixen a establir la possibilitat per a un conjunt d’experiències reals, de “retards”, “inadaptacions”, “rebel·lies”, de “casos” i, en definitiva, “anormalitats”.

“Totes les ciències, anàlisis o pràctiques amb arrel *psico*, tenen lloc en aquesta inversió històrica dels procediments d’individualització. El moment que s’ha passat de mecanismes historicorituals de formació de la individualitat a uns mecanismes científicodisciplinaris” (Foucault, 1975).

Foucault, M. (1975). *Vigilar y Castigar*. Madrid: Siglo XXI, 1982, p. 198.

Per això conclou Foucault:

“L’individu és sens dubte l’àtom fictici d’una representació “ideològica” de la societat; però també és una realitat fabricada per aquesta tecnologia específica de poder que es diu *disciplina*”.

Foucault, M. (1975). *Vigilar y Castigar*. Madrid: Siglo XXI, 1982, p. 198.

També en els nous subjectes que es plantegen en l’estudi de psicologia actual veiem la influència de Foucault.

Lectures recomanades

Foucault, M. (1990). *Tecnologías del yo*. Barcelona: Paidós.

Foucault, M. (1994). *Hermenéutica del sujeto*. Madrid: La Piqueta.

A més del poder disciplinari, per a Foucault el poder sobre la vida va prendre una altra dimensió: el biopoder. Aquest no és antitètic a la disciplina, sinó que s'entrecrua en un feix de relacions intermèdies. Si el pol disciplinari va estar centrat en el subjecte com a màquina per mitjà de l'anatomopolítica del cos, el segon pol va estar centrat en el *cos-espècie*, "en el cos format per la mecànica del vivent i que serveix de suport als processos biològics: la proliferació, els naixements i la mortalitat, el nivell de salut, la durada de la vida i la longevitat, amb totes les condicions que poden fer-los variar" (Foucault, 1976, p. 168). Segons Foucault, tots aquests problemes els pren a càrrec seu en una sèrie d'intervencions i controls reguladors que anomenarà *biopolítica de la població*.

En paraules de Foucault

"La vella potència de la mort, en la qual se simbolitzava el poder sobirà, ara està curosament recoberta per l'administració dels cossos i la gestió calculadora de la vida."

Foucault, M. (1976). *Historia de la sexualidad, 1. La voluntad de saber*. Madrid: Siglo XXI, 1989, p. 169.

En el vessant del biopoder, són unes altres les disciplines científiques que produiran el coneixement i saber necessaris per al seu desenvolupament i manteniment, serà la demografia, l'estimació de la relació entre recursos i habitants, els quadres de les riqueses i la seva circulació, de les vides i la seva probable durada, la composició social dels interessos, l'economia i l'estadística. La ideologia com a doctrina de l'aprenentatge, però també del contracte i la formació reguladora del cos social constitueixen per a Foucault, el discurs abstracte en el qual es va buscar coordinar totes dues tècniques de poder per a construir la seva teoria.

El rol de la biopolítica estudiat per Foucault, centrat en les poblacions, el duu a mirar institucions més àmplies que les que havia estudiat, com ara les presons, les escoles o els psiquiàtrics. L'Estat, el govern de l'Estat, apareixerà com una de les institucions que s'haurien d'estudiar. Si durant bona part de la seva producció es va dedicar a analitzar les relacions entre experiències com la bogeria, la mort, el crim, la sexualitat i diverses tecnologies del poder, en els últims anys de la seva vida va definir el seu interès en el treball sobre el problema de la individualitat o, més aviat, sobre la identitat referida al problema del "poder individualitzador". És important repetir que Foucault no ens convida a abandonar la idea dels efectes de dominació portats a terme per un exercici disciplinari de poder, sinó a constatar que hi ha un doble exercici de poder: un poder disciplinari que s'aplica sobre els cossos, i un poder normatiu i regulador que té en compte la població.

Les estratègies del biopoder es conformen mitjançant les enquestes, les estadístiques, els censos, els programes per a maximitzar o reduir les taxes de reproducció, per a minimitzar la malaltia i promoure la salut. Amb totes aquestes es pretén fer intel·ligibles aquells àmbits les lleis dels quals el govern liberal ha de conèixer i respectar: el govern no serà, per tant, un govern arbitrari, sinó

que estarà basat en el coneixement operatiu d'aquells el benestar dels quals ha de promoure. A partir d'aquest moment, el govern ha de ser exercit amb l'ajuda d'un coneixement del que ha de ser governat –la infància, la família, l'economia, la comunitat, l'oferta i la demanda, la solidaritat social–, en una situació concreta i en un moment determinat (taxa de productivitat, taxa de suïcidis, etc.), i alhora d'un coneixement dels mitjans a través dels quals pot ser configurat i orientat a produir objectius desitjables al mateix temps que es respecta la seva autonomia.

Foucault defineix biopolítica com “la forma en què, a partir del segle XVIII, s’han intentat de racionalitzar els problemes que plantejaven a la pràctica governamental fenòmens propis d’un conjunt d’èssers vius constituïts com a població: salut, higiene, natalitat” (Foucault, 1979, p. 209). I en aquest sentit va considerar que aquests problemes havien de ser analitzats dins el marc de racionalitat política en què han aparegut i s’han aguditzat: el liberalisme.

3.1.2. Norbert Elias: l'estudi del “procés de civilització” i de les relacions individu-societat

Norbert Elias és un autor l'objecte del qual o interès de treball també es va centrar en les transformacions de l'experiència que tenen de si mateixes les persones particulars la reunió de les quals forma les societats. Com ell mateix diu, el seu interès estava orientat cap a l'estudi de les “transformacions de l'experiència de si mateixos i dels hàbits socials dels individus” (Elias, 1987, p. 14).

L'anàlisi d'Elias es basa en una concepció dinàmica i en moviment constant de les configuracions socials i individuals de les persones. L'aportació que ressaltem de la seva obra és la defensa que fa de la interconnexió inevitable entre l'individu i la societat, de la qual val la pena ressaltar l'estudi sobre els processos històrics de constitució de la subjectivitat i, particularment, els processos històrics de canvis en l'equilibri entre el jo i el nosaltres. Es poden sintetitzar en dues les idees centrals que maneja sobre la subjectivitat: el reconeixement del caràcter de procés de la identitat individual i de les relacions individu-societat, i les seves reflexions sobre l'equilibri entre identitat individual i identitat col·lectiva.

En relació amb l'estudi del “procés de civilització” proposa que l'equilibri entre el jo i el nosaltres en els països occidentals s'ha decantat d'una manera clara cap a la preeminència del jo, i ha dut a un procés d'individualització més gran. Des de la seva perspectiva, el “nosaltres” ha tingut i, té actualment, moltes capes: dels cercles familiars més estrets als cercles d'amics, pobles, ciutats, agrupacions i la humanitat en el seu conjunt. Sosté que com més elevat sigui el nivell d'integració del “nosaltres”, també serà més elevat el creixement de l'individualisme i del valor atorgat a l'individu. Tenint en compte els processos

Lectures recomanades

Algunes de les principals obres d'Elias:

Elias, N. (1939). *La sociedad de los individuos*. A N. Elias (1987). *La sociedad de los individuos*. Barcelona: Ediciones Península, 2000, pp. 15-84.

Elias, N. (1987). *Cambios en el equilibrio entre el yo y el nosotros*. A N. Elias (1987). *La sociedad de los individuos*. Barcelona: Ediciones Península, 2000, pp. 177-270.

d'ampliació d'aquest "nosaltres" cap a agrupacions internacionals o corporacions multinacionals sembla, com diu González (1996);

"que caminem cap a un increment encara més gran de la subjectivitat en una societat cada vegada més cosmopolita en el qual el "nosaltres" objecte d'identificació es fa cada vegada més abstracte i tendeix a abastar tota la humanitat."

González, J.M. (1996). El individuo y la sociedad. A Cruz, M. (comp.), *Tiempo de subjetividad*. Barcelona: Paidós, p. 37.

Per a Elias, la característica principal de l'estructura de les societats més desenvolupades dels nostres dies consisteix en el fet que l'ésser humà particular concedeixi més valor a allò que el diferencia d'uns altres (a la seva identitat com a jo), que a allò que té en comú amb uns altres: a la seva identitat com a nosaltres.

Un fonament de la seva argumentació serà l'antic estat romà, en què la pertinença a les famílies, a les tribus o a l'estat, és a dir, una identitat de nosaltres, posseïa un pes molt més gran que el que posseeix ara. El nosaltres era absolutament inseparable de la concepció que en "les capes encunyadores de llenguatge es tenia d'una persona" (Elias, 1987, p. 181). Per això, explica que no hi hagués cap terme equivalent al d'individu.

La pertinença a grups com clans, tribus o a l'estat és el que provocarà la pertinença col·lectiva. La inexistència d'un terme similar al de l'individu en l'antiguitat, ho argumenta repassant els conceptes lingüístics propers, com el terme llatí *persona*. No obstant això, aquest terme sembla que fa referència a alguna cosa més específica i concreta, a les màscares mitjançant les quals els actors recitaven els seus parlaments. Creu que la inexistència d'aquest significat fa referència al fet que no hi havia la necessitat d'un terme que particularitzés cada ésser humà, sense que importés gaire a quin grup pertanyia, i es considerés una persona autònoma, única, diferent dels altres, i que, donés expressió a la valoració d'aquesta singularitat. La importància en la praxi de l'antiguitat de la identitat com *nosaltres*, *vosaltres* i *ells* reflecteix la importància d'aquests conceptes i ens recorda la impossibilitat de la mobilitat en aquests moments per a passar d'un *nosaltres* a un *altre*.

Així mateix, posa de manifest la importància que té la utilització dels termes com la manera d'apropar-nos a la comprensió d'un moment en la mesura que els conceptes i el llenguatge es desenvolupen col·lectivament en el seu ús i funcionalitat col·lectiva.

El terme *individu* es localitza en el segle XVII i era utilitzat pels filòsofs de l'Església, mentre que consideraven que tot el que existeix en aquest món és únic. Els escolàstics van considerar important la singularitat de cada cas particular d'una espècie i van encunyar una paraula per designar-la. Com va ser possible, es pregunta Elias (1989), que el reconeixement de la singularitat de tots els casos particulars, representat pel concepte escolàstic d'individu, es tornés a estrènyer de manera que finalment el concepte individu ja només remetés a la singularitat de l'ésser humà? La resposta és que el reconeixement de la singularitat "es va produir

L'individu en l'antiguitat

Com a exemple i com a període estudiat per Elias, podem considerar com en la praxi social de l'antiguitat clàssica estava fora dels límits de l'imaginable la concepció d'un individu sense grup, de ser un individu tal com és quan se'l despulla de tota referència al nosaltres.

quan el desenvolupament de la societat va arribar a un nivell en què es va intensificar la necessitat de les persones” (Elias, 1989, p. 186).

Com veu el món contemporani Elias i quin tipus de subjecte i d'integració avança

De fet, el diagnòstic del món contemporani que té Elias és que “Les tribus estan perdent per tot el món la seva funció d'unitats de supervivència autònomes, autodeterminades. Molts estats pateixen considerables pèrdues de la seva sobirania al llarg del procés d'integració de la humanitat. (...) Ens dirigim cap a una època en la qual ja no seran els estats particulars, sinó l'agrupació d'estats, la que constituirà la unitat social determinant.”

Elias, N. (1987). Cambios en el equilibrio entre el yo y el nosotros. A N. Elias (1987). *La sociedad de los individuos*. Barcelona: Ediciones Península, 2000, p. 189.

És important ressaltar aquesta narrativa de procés d'integració cap a la preeminència de la “humanitat” com a element integrador, i així assenyalar també els processos de desplaçament del poder d'un pla a un altre que això representa. La delegació del poder que va vinculada a la progressiva ampliació de les unitats de supervivència descrites per Elias és el que ens sembla interessant de ressaltar ara, i també el seu procés paral·lel d'augment d'individualització. Estàvem en una fase inicial d'un gran procés d'integració i, consegüentment, els ciutadans particulars tenim cada vegada menys capacitat d'influir sobre el que ocorre en el pla d'integració global.

Elias resalta en el seu relat processual la intensificació de la impotència de l'individu en relació amb el que succeeix en el pla superior de la humanitat:

“El poderós moviment d'integració de la humanitat, patent, entre altres coses, en institucions centrals com les Nacions Unides o el Banc Mundial constitueix, de moment, l'última fase d'un llarg procés social no intencionat que condueix, a través de moltes etapes, d'unitats socials menys diferenciades a unitats socials més diferenciades i complexes que les anteriors.” (Elias, 1987, p. 193)

En efecte, tota transició des d'una forma predominant d'organització de la unitat supervivència, que comprèn menys persones i és menys diferenciada i complexa, cap a una respectivament més àmplia i complexa, fa que es modifiqui d'una manera característica la posició dels éssers humans particulars. És a dir, que es modifiqui la relació entre individu i societat.

La mobilitat dels éssers humans particulars, tant en el sentit local com en el sentit social de la paraula, augmenta disminuint així el seu anterior encapsament, inevitable i vitalici, dins les famílies, grups lligats pel parentiu, comunitats locals i altres agrupacions similars, disminueixen l'ajustament del seu comportament, dels seus objectius i els seus ideals a la vida en aquestes agrupacions i la seva natural identificació amb aquestes; es redueix la seva dependència d'aquestes agrupacions, i també la seva necessitat pel que fa a la protecció de la salut i de la vida, a l'alimentació, a les possibilitats d'adquirir coses i de pro-

tegir l'heretat i l'adquirit, o també el que fa referència a la possibilitat de rebre ajuda i consell.

L'ésser humà individual sempre està lligat d'una manera molt determinada per la seva interdependència amb uns altres. Però el marge de decisió individual difereix d'una societat a una altra, d'una època a una altra, i d'una posició social a una altra.

3.2. El govern de la subjectivitat a partir de les pràctiques i discursos sobre el treball

En les pàgines anteriors hem vist desenvolupaments teòrics que reflexionen sobre els canvis en la constitució de subjectivitats vinculats a diferents contextos sociohistòrics. En aquestes últimes pàgines volem apuntar preguntes que en aquests moments fan diversos autors sobre els efectes que els canvis que es produeixen en l'organització social i laboral poden tenir en la constitució de maneres de pensar o viure en nosaltres mateixos.

Entre els desenvolupaments teòrics que en aquests moments estan desenvolupant línies d'investigació que es continuen preocupant per la constitució de subjectivitat en un context de canvis contemporanis, ressaltarem les aportacions de Nicolas Rose, d'Ulrich Beck i de Richard Sennet.

Nicolas Rose, seguint una línia foucaultiana, es pregunta per les tecnologies de subjectivació vinculades a un sistema neoliberal. Per a Rose, governar de manera liberal avançada significa un augment en la distància entre les decisions de les institucions polítiques formals i altres actors socials. Concep aquests actors de manera nova com a subjectes de responsabilitat, autonomia i elecció, i miren d'actuar sobre ells servint-se de la seva llibertat.

Per a l'autor, les formes de govern liberal avançat tenen un cert caràcter "formal". Els poders conferits prèviament als coneixements positivistes sobre la conducta humana seran transferits a règims calculadors de comptabilitat i de gestió financera. I els vedats tancats dels experts seran envaïts mitjançant tota una gamma de noves tècniques destinades a exercir un control crític sobre l'autoritat: les tècniques pressupostàries, les tècniques de comptabilitat i les auditories són les tres més rellevants.

Aquests processos de canvi, segons la lògica del poder-saber, sens dubte estan basats en una exigència de veritat. Rose ens convida a pensar sobre noves veritats diferents a la veritat de les ciències humanes i socials que es desenvolupen contemporàniament:

"Ciències grises", aquests "saber fer" de l'enumeració, el càlcul, la monitorització, l'avaluació, la gestió, poden aparèixer com a modestos i

omniscients alhora, limitats i aparentment sense límits, quan els aplica a problemes tan diversos com la conveniència d'un procediment mèdic, o la viabilitat d'un departament universitari (Rose, 1995).

Per a Rose, la centralitat dels poders del client com a consumidor de serveis de salut, d'educació, de formació, de transport defineix els subjectes de govern d'una manera nova, com a individus actius que busquen realitzar-se.

El sociòleg alemany Ulrich Beck, en el seu llibre *La societat del risc*, es pregunta per les possibilitats d'un canvi de sistema d'organització del treball. Des de la perspectiva de l'autor, en la societat contemporània occidental, la modernitat avançada seguint els seus termes, l'individu trenca els llaços tradicionals i les relacions de protecció, però els intercanvia per les constriccions del mercat de treball i del consum. Aquest autor critica els efectes de discriminació i exclusió que provoca un sistema on la flexibilitat, temporalitat i precarietat laboral no va acompanyada de suport col·lectiu de seguretat. Segons la seva anàlisi, en el món contemporani occidental el risc s'individualitza, serà l'individu qui serà responsable de gestionar el risc i el responsable últim dels efectes de les contínues decisions que prengui.

Segurament, si us pareu a pensar en les vostres experiències o les d'amics i coneguts, a l'hora de trobar i mantenir una feina, podeu entendre fàcilment com es manifesten tots aquests elements tant en la precarietat i la temporalitat com en els constants i poc clars canvis de condicions, i també la incertesa.

Finalment, Richard Sennet en el seu text *La corrosió del caràcter* es qüestiona els efectes que el nou capitalisme genera en les persones. Segons ell, la nova organització del treball basada en la descentralització del poder en les organitzacions, la flexibilitat i els plans a curt termini dificulta la confiança i vinculació entre les persones dins l'espai laboral. 🗨️

El punt comú d'aquests tres autors podria ser la idea que la raó política s'ha d'argumentar sobre la base de la idea de les persones definides com a criatures lliures i independents. En l'interior d'aquest sistema les persones hem de ser un jo activament responsable, hem de complir les nostres obligacions no per mitjà de les relacions de dependència i obligació d'uns envers uns altres, sinó mitjançant el *realitza't a tu mateix*.

A tall de conclusió, aquests autors apunten la importància del fet que les societats contemporànies occidentals se centren en la **gestió del risc**, integrar el futur en el present. Una nova obligació, adoptar una prudent i calculada relació amb el destí, considerat ara en termes de perills calculables i riscos previsibles. Els individus ens hem de convertir en experts de nosaltres mateixos.

Lectures recomanades

Beck, U. (1986). *La sociedad del riesgo. Hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Paidós, 1998.

Beck, U. (1999). *Un nuevo mundo feliz. La precariedad del trabajo en la era de la globalización*. Barcelona: Paidós, 2000.

Sennett, R. (1998). *La corrosión del carácter. Las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*. Barcelona: Anagrama, 2000.

La pregunta que queda és si totes les persones, des de diverses condicions socials, tenen les mateixes possibilitats d'un resultat positiu en aquest manament individualista. El tipus d'economia contemporània necessita una nova subjectivitat, un subjecte flexible i autònom que sigui capaç de respondre al canvi constant en el món laboral, als sous i a un estil de vida d'inseguretat constant. És aquest subjecte flexible que negocia i té èxit, "aprenentatge continu; projecte reflexiu de si". Aquests temps suggereixen la necessitat d'un subjecte que s'autoinventi contínuament. Per això, el manteniment de l'ordre necessita el subjecte autoresponsable (Walkerdine, 2001; Beck, 1986, 1999; Sennet, 1998). Però, on queda en aquest sistema el reconeixement de la dependència entre les persones i les diferències en les possibilitats d'accés a aquest manament individualista?

Resum

En aquest mòdul s'han marcat les característiques bàsiques de la racionalitat moderna que han fonamentat l'origen i el desenvolupament de la psicologia com a ciència positivista de la modernitat. Aquestes característiques no solament han possibilitat un coneixement psicològic tal com el coneixem avui dia, amb les seves especialitats, el seu vocabulari específic, les seves tècniques i instruments tant de recerca com d'intervenció, sinó que han constituït una manera concreta d'entendre i definir la psicologia. Des que als anys setanta, arran dels moviments socials i els canvis des del punt de vista del pensament, van començar a qüestionar algunes de les fonamentacions bàsiques del saber psicològic, s'han generat diverses línies de treball que mantenen en comú l'afany per mostrar la ideologia i els valors que fonamenten el coneixement psicològic institucionalitzat i majoritari, i també les alternatives possibles a aquesta manera de conèixer.

En aquest mòdul s'han esmentat les aportacions fetes, d'entre el gran nombre d'influències, per l'epistemologia crítica feminista, que ha posat èmfasi en l'androcentrisme i el sexisme del pensament occidental i ha aportat paral·lelament altres mètodes per a conèixer les aportacions de diferents minories ètniques o dels treballs produïts en altres continents que destaquen per les seves particulars aportacions i que moltes vegades la psicologia oficial ha deixat de banda, les que provenen de la nova sociologia de la ciència que tracta i analitza la mateixa producció científica i ha participat també en el fet de donar eines instrumentals i de reflexió per a la nova psicologia actual.

També s'han presentat alguns corrents de la psicologia contemporània que intenten de combinar una aproximació diferent a la psicologia i el paper que representa en les nostres societats actuals, a partir d'incorporar les crítiques anteriors i presentar noves metodologies de treball basades en la filosofia interpretativa, la història i l'antropologia. Entre aquestes hem destacat les aportacions de Michel Foucault, Norbert Elias i Jacques Derrida, perquè hem considerat que no solament impregnen una gran part del que es produeix actualment, sinó que també col·laboren en l'anàlisi sociohistòrica tant com en l'actual de les maneres i els efectes que es deriven de la psicologia.

Activitats

1. Busqueu una explicació o un article que se centri en un tema de la psicologia que us interessi i analitzeu:

- a) Què defineix com a problema?
- b) Des de quines perspectives parla?
- c) Quins biaixos es poden trobar?
- d) Quin tipus de solució s'indica: per a què serveix, a qui afavoreix, des de quin tipus de pensament, etc.?
- e) Quin tipus d'argumentació i presentació fa?
- f) Quins aspectes hi ha que tinguin a veure amb l'acceptació, la legitimació i la productivitat del que es proposa?
- g) Té algun biaix o arguments que transmeten masclisme o etnocentrisme?
- h) En quin tipus d'història o antecedents es fonamenta: com es presenta, per a què serveix?

Exercicis d'autoavaluació

1. La retòrica de la pseudociència fa referència i s'utilitza per a indicar que...

- a) hi ha una ciència dolenta o mal feta i una altra de bona.
- b) la ciència està dividida entre diverses pseudociències que es complementen.
- c) no hi ha cap diferència entre una ciència i una altra.
- d) Cap de les anteriors.

2. L'androcentrisme i el sexisme es diferencien...

- a) en res.
- b) en el fet que l'androcentrisme considera l'home com a centre de totes les coses i el sexisme no diu quin dels dos sexes funciona com a centre o norma.
- c) en el fet que el sexisme considera l'home com a centre de totes les coses i l'androcentrisme no diu quin dels dos sexes funciona com a centre o norma.
- d) en el fet que el sexisme constitueix una forma específica de l'androcentrisme.

3. El seguiment de les directrius de la racionalitat moderna positivista ha comportat que la psicologia...

- a) produeixi un coneixement flexible i lliure de prejudicis i ideologia.
- b) no tingui en compte el context sociohistòric ni els significats i valors d'un determinat sistema social.
- c) s'obri a la interdisciplinarietat i incorpori la desconstrucció com a mètode.
- d) no tingui en compte la necessitat de l'objectivitat i la neutralitat per a fer ciència.

4. Per a Elias, la utilització dels termes és important per a...

- a) mostrar el nivell d'evolució d'una ciència.
- b) mostrar el nivell de coneixement d'una matèria.
- c) avançar en la comprensió d'un moment històric concret.
- d) Cap de les anteriors.

Solucionari

1. a; 2. b; 3. b; 4. c.

Glossari

androcentrisme *f* Anàlisi de la realitat social que col·loca l'home com a mesura i model de totes les coses.

biopolítica *f* Control de les poblacions d'acord amb el seu coneixement i l'increment de la productivitat. També es tracta d'una forma de "governamentalitat" del capitalisme.

ciències humanes *f pl* Ciències que parteixen de considerar l'"home" com el seu objecte d'estudi científic. Entre aquestes ciències hi ha la psicologia.

desconstrucció *f* Acció de desmuntar estructures que es donen per sabudes a fi de poder conèixer la manera en què s'han organitzat i les forces o premisses no explícites que les constitueixen.

feminisme *f* Moviment sociopolític que busca de fer prendre consciència i també de canviar el lloc que ocupen les dones en els sistemes socials i el saber, en termes d'opressió i dominació. Hi ha moltes variants: burgès, sufragista, catòlic, socialista, marxista, radical, de la igualtat, de la diferència, postmodern.

historicitat *f* Tendència particular, en cada època o civilització, a explicar els fenòmens socials d'acord amb uns sistemes de valors, regles i formes particulars de conèixer.
sin.: historicisme

historicisme *m*
sin.: historicitat

ideologia *f* Concepte amb múltiples definicions, íntimament lligat al de poder, i que marca les relacions de desigualtat social que s'estableixen entre grups, simbolitzades a partir de les idees i discursos.

institucionalització *f* Procés a partir del qual un conjunt de regles sobre les activitats i comportaments socials rep algun tipus de regulació. També implica la manera en què es constitueix un ordre social determinat d'acord amb el procés de producció i repetició. També es produeix a partir de la interacció social.

patriarcat *m* Domini dels homes en un sistema social amb tot el que això comporta, fins i tot la consideració que la presa de poder dels homes pot tenir una raó biològica.

postmodernitat *f* Terme construït a partir del de *modernitat* que indica que la base d'aquesta, la raó, constitueix un relat com qualsevol altre i que en la postmodernitat deixaria de ser el fonament bàsic i passaria a ser analitzat.

Bibliografia

Alvarez-Uría, F. (1992). *Marginación e inserción*. Madrid: Eudymion.

Berger, P. L., i Luckmann, T. (1966). *La construcción social de la realidad*. Buenos Aires: Amorrortu, 1979.

Bruner, J. (1990). *Actos de significado. Más allá de la revolución cognitiva*, Madrid: Alianza Editorial, 1991.

Foucault, M. (1975). *Vigilar y Castigar*. Madrid: Siglo XXI, 1982.

Foucault, M. (1976). *Historia de la sexualidad, 1. La voluntad de saber*. Madrid: Siglo XXI, 1989.

Foucault, M. (1977-1978). La "gubernamentalidad". A Gabilondo, A. (1999). *Estética, ética y hermenéutica*. Barcelona: Paidós, 175-198.

Foucault, M. (1979). Nacimiento de la biopolítica. A Gabilondo, A. (1999). *Estética, ética y hermenéutica*. Barcelona: Paidós, 209-215.

Foucault, M. (1990). *Tecnologías del yo*. Barcelona: Paidós.

Foucault, M. (1994). *Hermenéutica del sujeto*. Madrid: La Piqueta.

Garay, A. (1999). *Construyendo tecnologías de reproducción asistida, construyendo mundos. Un ejercicio de análisis del discurso*. Treball d'investigació per al Programa de Doctorat de Psicologia Social de la UAB.

Gergen, K., i Shotter, J. (1989). *Significant differences. Feminism in Psychology*. Londres: Routledge.

Gergen, K. (1991). *El yo saturado. Dilemas de identidad en el mundo contemporáneo*. Barcelona: Paidós, 1992.

Gergen, K. (1994). *Realidades y Relaciones. Aproximaciones a la construcción social*. Barcelona: Paidós, 1995.

Gergen, K. J. (1982). *Toward Transformation in Social Knowledge*. Londres: Sage, 1994.

Gergen, K. J. (1989). La psicología posmoderna y la retórica de la realidad. A Ibáñez, T. (comp.), *El conocimiento de la realidad social*. Barcelona: Sendai, 157-185.

Gergen, K., i Davis, K. E. (ed.) (1985). *The social construction of the person*. Nova York: Springer-Verlag.

González, J. M. (1996). El individuo y la sociedad. A Cruz, M. (comp.), *Tiempo de subjetividad*. Barcelona: Paidós, 19-38.

Harré, R. (ed.) (1986). *The social constructions of emotion*. Oxford: Basil Blackwell.

Ibáñez, T. (1990). *Aproximaciones a la psicología social*. Barcelona: Sendai.

Kessler, S., i McKenna, W. (1978). *Gender, an ethnomethodological approach*. Nova York: Wiley.

Kitxinger (1987). *The social construction of lesbianism*. Londres: Sage Publications.

Kizinger, C. (1990). The Rhetoric of pseudoscience. A Parker, I., i Shotter, J. *Deconstructing Social Psychology*. Londres: Routledge, 1990.

Michael, M. (1991). Postmodern subjects: towards a transgressive social psychology. A Kvale, S. *Psychology and Postmodernism. Inquiries in Social Construction*. Londres: Sage, 1992, 74-87.

Rose, N. (1997). El gobierno en las democracias liberales "avanzadas": del liberalismo al neoliberalismo. *Archipiélago*, 29, 25-41.

Rose, N. (1996). *Inventing our selves*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sau, V. (1981). *Diccionario ideológico feminista*. Barcelona: Icària, 2000.

Shotter (1987). The rethoric of theory in psychology. *Current issues in Theoretical Psychology*, 283-296.

Walkerdine, V. (2001). *Psicología crítica y Neo-liberalismo. Perspectivas europeas y latinoamericanas en diálogo*. Santiago (Chile): I Encuentro Internacional de Psicología Social Crítica.

Annex

Activitat de formació: proposta de lectures i guia de lectures per treballar-les en profunditat

Tot seguit, i tal com us hem explicat en la introducció del mòdul, presentem el que constitueix, al nostre entendre, un treball importantíssim en el context de reflexió i d'integració dels continguts exposats. Per a estructurar aquesta activitat, constituïda per a unes lectures seleccionades prèviament, hem procedit a fer una primera introducció on s'explica el perquè i el funcionament de la guia de lectura; seguidament, presentem la proposta d'anàlisi i, finalment, desenvolupem lectura per lectura el model a fi que pugui servir de referència pel treball que s'ha de fer d'acord amb els objectius del mòdul.

1) Introducció: per què una guia de lectura

Potser us podeu demanar per què una guia de lectura com a proposta docent?

Hi ha unes quantes raons. Penseu que sovint donem a conèixer el que transcorre en l'àmbit de debats teoricopràctics, i influències socials i institucionals a partir de fer referència tant a treballs, com a grups o persones que en un moment donat hi han tingut un pes important, o a partir de textos que ens fan arribar propostes sobre com s'han produït aquestes dinàmiques, sobre la base de quins dilemes i amb quina mena de resultat. És per aquesta raó que una proposta de textos de lectures que confronten directament aquestes situacions, amb plantejaments tant descriptius com propositius, sembla segurament una bona manera d'ajudar a apropar-se al coneixement i a la comprensió de situacions i moments que són ben complicats d'exposar.

2) Proposta general d'anàlisi

Dels fragments següents de textos d'autors citats en el text, us presentem una mena de guia de lectura que permeti d'aprofundir i entendre el que s'ha exposat en el mòdul i que, de fet, té en compte tot el desenvolupament de l'assignatura.

Considerem que són textos, no solament per a llegir, sinó també per a estudiar. Per tant, és millor evitar les presses i concentrar-se a captar el que l'autor aborda i vol exposar. A vegades, la connexió amb qualsevol text, encara que en aquest cas pressuposa el coneixement de la matèria del mòdul, genera sensació de pèrdua o falta de recursos. Sense preguntes, qualsevol text roman tancat; els textos ens parlen des dels interrogants que els fem o les expectatives de trobar resposta a les qüestions que l'autor aborda.

Algunes de les preguntes generals que poden guiar la lectura d'aquests textos podrien ser les següents:

- Quins són els problemes centrals plantejats per l'autor?
- Com fonamenta la seva tesi?
- Quins problemes de comprensió hem tingut en la lectura del text?
- Podem qüestionar algunes afirmacions? Quines?
- Quina relació hi ha entre les qüestions que s'han debatut aquí i els nostres coneixements anteriors?

3) Presentació de textos i guia de treball

Us presentem tres textos. El primer qüestiona la racionalitat moderna i en critica les bases. Els altres dos ens presenten una lectura contextualitzada de dos dels paradigmes més dominants en la psicologia: el conductisme i el cognitivisme.

Text 1

Introducció

El primer text que us presentem és article de Tomás Ibáñez. S'hi qüestionen les bases de la racionalitat moderna analitzant i criticant els mites sobre els quals se sosté.

Per a contextualitzar l'aportació del text, us recordem que Ibáñez és el psicòleg social de l'Estat espanyol que ha desenvolupat amb més èmfasi la seva producció cap a la crítica de la psicologia com un dispositiu de poder. Val la pena remarcar alguns pressupòsits plantejats des d'una proposta per a una psicologia postmoderna:

Un coneixement postpositivista no pot deixar de tenir en compte, com a mínim:

- El caràcter simbòlic de la realitat social i el seu efecte en la mateixa constitució.
- El caràcter històric de la realitat social.
- La desnaturalització de la majoria de les categories amb les quals s'analitza el món.

D'altra banda, els treballs de Tomás Ibáñez posen un èmfasi especial en l'explicació de les crisis de la psicologia social dins de crisis més generals d'àmbit sociopolític i en relació amb els debats mantinguts també a l'interior de les anomenades *ciències dures*.

Entre les bases de la seva anàlisi dels efectes i processos d'institucionalització de la psicologia, es poden ressaltar tant els efectes autoritaris (assenyalats al llarg del mòdul) com la història dels "vencedors" sovint oferta a la majoria de manuals i recopilacions de la història, en aquest cas concret, de la psicologia social.

Guia bàsica de lectura

1. Fixeu-vos en la construcció social de la realitat que caracteritza la psicologia dominant i quin és l'acceptat com a coneixement vàlid per a accedir-hi.

2. Destrieu quins són els mites que caracteritzen una bona part de la psicologia instituïda i la dificultat d'abandonar-los.

Elements concrets per a buscar i reflexionar

- Realitat com a independent de la manera de conèixer-la: com opera i per què?
- Mite del coneixement vàlid com a representació: com opera i per què?
- Mite de l'objecte d'estudi: com opera i per què?
- Mite de la "veritat" com a criteri: com opera i per què?

¿Cómo se puede no ser constructivista hoy en día?

T. Ibáñez

El legado de la modernidad

Hace unos cuantos meses, cuando comuniqué el título de esta conferencia a los organizadores del congreso le daba cierta entonación de perplejidad y asombro. Para mí, la interrogación ¿cómo se puede no ser constructivista hoy en día? encerraba la misma carga de estupefacción que si hubiera preguntado: ¿cómo se puede no creer hoy en día que la Tierra gira en torno al Sol? Sin embargo, a medida que fui dándole vueltas al tema, el tono fue cambiando poco a poco. Y es que, lo que de verdad es asombroso no es que se pueda no ser constructivista o construccionista hoy en día sino que algunos seamos construccionistas. Todo predispone, en efecto, a no serlo, y quienes no son construccionistas lo tienen en realidad muy fácil. Basta con dejarse llevar por la corriente, basta con no ser críticos respecto de algunas de las evidencias mejor arraigadas en nuestra cultura, basta con dar por buenos los postulados básicos de la modernidad.

Bien, constructivistas o no, todos los que nos movemos en el campo de la psicología, sea cual sea nuestra especialidad, estamos confrontados con determinadas realidades psicológicas y, eventualmente, con el reto profesional de intervenir sobre esas realidades para intentar producir, deliberadamente, ciertos efectos. Para ello es necesario, claro está, disponer de un buen conocimiento de la realidad psicológica que solicita nuestra atención.

Realidad-conocimiento: dos palabras que son, a mi entender, absolutamente claves. Pero, ¿en qué consiste la realidad? ¿en qué consiste su conocimiento?

Aquí es precisamente donde las respuestas de los construccionistas y de los que no lo son divergen considerablemente. Para articular su respuesta los no construccionistas echan mano de la «ideología de la representación» que baña toda la modernidad. Esta ideología alimenta, a su vez, cuatro potentes mitos de los que me gustaría hablar aquí. Se trata de:

- el mito del conocimiento válido como representación correcta y fiable de la realidad,
- el mito del objeto como elemento constitutivo del mundo,
- el mito de la realidad como entidad independiente de nosotros, y
- el mito de la verdad como criterio decisorio.

Estos cuatro mitos forman habitualmente síndrome. Están interconectados y bloquean, de forma decisiva, la posibilidad misma de adoptar un punto de vista construccionista.

Abandonar estos mitos resulta extraordinariamente costoso. Piénsese, por ejemplo, lo difícil que nos ha resultado abandonar el pesado legado cartesiano que diferenciaba «clara y dis-

tintamente» dos mundos, el «mundo interior» y el «mundo exterior», y que, a partir de esta dicotomía radical entre interior/exterior, ubicaba en el seno del espacio interior un conjunto de entidades mentales, o psicológicas, tales como los pensamientos, las creencias, los deseos, los sentimientos, las intenciones, etc. Descartes nos ponía de esta forma en el aprieto de tener que explicar la manera en que esas entidades habían sido engendradas en el ámbito del espacio interior. Es decir, en nuestra mente y nuestra psique. O bien la forma en que habían conseguido penetrar desde fuera en ese espacio y asentarse en él, colonizando nuestra cabeza. El aprieto era tan incómodo para intentar salir de él sin cuestionar, por supuesto, la dicotomía cartesiana se llegó incluso a formular posturas tan sumamente desafortunadas como son el conductismo o el mentalismo.

Hoy, por suerte, son cada vez más numerosos quienes dan la espalda al legado cartesiano, y quienes sostienen que las llamadas «entidades mentales» ni nacen dentro de nuestra cabeza, ni tampoco se introducen en ella mediante nuestra experiencia conductual, sino que radican y se fraguan en el tejido relacional, en el espacio de vida, en el entramado social, en el magma simbólico, que construyen literalmente a eso que llamamos «los individuos», a la vez que son construidos por éstos. Se asume, en otras palabras, que lo que llamamos entidades mentales pertenecen a la discursividad en que se baña, y de la que está hecho en parte, todo ser social. Cuando se rechaza la dicotomía interior/exterior, la «realidad psicológica» se presenta, claro está, bajo otras características y se abren nuevas perspectivas para su investigación.

Pues bien, si no fue nada fácil desprendernos de la herencia cartesiana (nos ha costado varios siglos conseguirlo y, por lo que leemos en las revistas de psicología, vemos que aún quedan algunos colegas que no lo han conseguido), parece que aún resulte más difícil deshacernos del legado ideológico de la modernidad. Es decir, del legado que la Ilustración contribuyó a forjar tan eficazmente, y que sirve como dispositivo ideológico para legitimar cierta concepción de la racionalidad científica. Este dispositivo alimenta todas las concepciones «representacionistas» del conocimiento científico, desde el más trasnochado de los positivismos hasta las formas más recientes de realismo. La Ilustración contribuyó decisivamente a hacer que la razón científica tomara la forma de una potente «retórica de la verdad» con todos los efectos de poder social y de exigencias de sumisión que acompañan siempre a cualquier retórica de la verdad.

El procedimiento utilizado para situar a la razón científica como la retórica de la verdad propia de la modernidad fue de una simplicidad asombrosa. Consistió simplemente en hacernos creer que no somos nosotros, con todas nuestras limitaciones, quienes construimos el criterio de validez de los conocimientos científicos mediante un conjunto de prácticas sociales que son necesariamente históricas y contingentes, por eso mismo de que son precisamente «nuestras». Se nos hizo creer que el criterio que define al conocimiento válido, es decir científico, es independiente de nosotros; nos trasciende literalmente y escapa a lo que podamos opinar o creer acerca de él. Para ello era preciso arrancar ese criterio fuera de la esfera de lo que es «simplemente humano» y situarlo en otro lugar, en un lugar que fuese inmune a nuestras cambiantes apreciaciones, y el mejor de todos los lugares posibles no era sino la propia «realidad». De esta forma no éramos «nosotros» sino que era la realidad ella misma quien se encargaba de decirnos si lo que afirmábamos acerca de ella era acertado o no lo era. Podíamos inventar, por supuesto, las descripciones, las explicaciones y las teorías que nos viniesen en gana, pero era el tribunal de los hechos quien debía dictaminar en última instancia, y era la propia realidad quien debía decir si habíamos atinado o si habíamos errado. Se nos ha hecho creer, y lo hemos creído, que si un conocimiento científico es correcto, lo es precisamente porque es tolerado por la realidad, porque ésta no lo desmiente, por-

que se corresponde con ella y la representa convenientemente. Por supuesto, siempre se puede buscar una correspondencia más fina, más precisa, y en ello radica, según nos dicen, el progreso científico, pero si bien somos dueños de las preguntas que podemos formular a la realidad y somos también responsables de la elaboración de las respuestas, tan sólo *la propia realidad* tiene en su mano la decisión última en cuanto a la aceptabilidad de esas respuestas.

Comulgar con esa concepción nos conduce a admitir, por ejemplo, que el átomo nos obliga a hablar de él de tal o cual manera porque él es de tal o cual manera, y lo mismo pasa con la motivación de logro o con las representaciones sociales o con la esquizofrenia. A partir del momento en que aceptemos que es la realidad quien dicta los discursos sobre la realidad y quien selecciona los que son adecuados, es obvio que debemos renunciar a una perspectiva plenamente constructivista.

El mito de la representación

Sin embargo, quienes afirman con total tranquilidad, que el conocimiento científico es válido en la medida en que refleja, se adecua, o se corresponde con la realidad, quienes pretenden que el conocimiento científico nos dice con cierta precisión cómo es la realidad, están profiriendo una enorme barbaridad lógica. Porque resulta que para saber si dos cosas se corresponden, hay que compararlas, y para compararlas hay que acceder a cada una de ellas con independencia de la otra. ¿Cómo accedemos a la realidad con independencia del conocimiento que tenemos de ella para poder compararla así con ese conocimiento? Nadie, por supuesto, ha sabido decirlo, y sin embargo, por curioso que parezca, la concepción representacionista del conocimiento sigue predominando ampliamente en nuestra cultura.

Quizás, como creen los representacionistas siguiendo a Galileo, sea cierto que el gran libro de la naturaleza está ampliamente abierto ante nuestros ojos y que este libro esté incluso escrito con el lenguaje de las matemáticas, ¡no importa lo más mínimo, porque nunca podremos leerlo! Siempre deberemos recurrir a una traducción hecha por nosotros mismos, sin que nunca nos sea dado poder cotejarla con el original para comprobar su fidelidad. ¿Pero entonces, qué sentido tiene hablar de traducción? Cualquier traducción requiere un original ¿qué es lo que estamos traduciendo si no tenemos acceso al original? Cuando elaboramos un conocimiento no estamos representando algo que estaría ahí fuera en la realidad, como tampoco estamos traduciendo esos objetos exteriores en ecuaciones y en enunciados, estamos construyendo de par en par un objeto original que no traduce nada y que no representa ningún trozo de realidad con el cual estaría en correspondencia. Pensar lo contrario exigiría que demos por buenas ideas tan absurdas como que se puede traducir un texto del que no se dispone, o como que se puede representar algo que se desconoce por completo.

Abandonar la creencia de que el conocimiento válido, o adecuado, es adecuado precisamente porque representa correctamente aquello sobre lo cual versa, es un paso obligado para desembocar sobre una perspectiva constructivista. Este paso conduce a situar el conocimiento científico como conocimiento simplemente relativo, aunque sólo sea en términos de relativismo conceptual. El conocimiento científico recurre a conceptos y a categorías que son estrictamente convencionales, es decir que no representan nada sino es porque nosotros hemos decidido que representan algo. Nada puede representar a otra cosa si no es mediante una decisión puramente convencional. Por decirlo de otra forma, el «original» es su propia representación, si es que nos empeñamos en hablar de representación, y cualquier otra cosa que pretendiera representarlo de forma no convencional debería ser absolutamente idéntico con él mismo, con lo

cual ya no sería, obviamente, otra cosa y no tendría sentido hablar de representación.

El mito del objeto

Quienes participan, y son muchos, de la concepción representacionista del conocimiento, creen que el secreto de la relación privilegiada que el conocimiento científico establece con la realidad se encuentra en ese conjunto de procedimientos (llamado «el método científico») que los científicos utilizan para alcanzar la objetividad. Es decir, para impedir que las condiciones de producción del conocimiento queden inscritas en éste, lo determinen o lo contaminen. La objetividad implica, entre otros elementos fundamentales, que se neutralice cualquier influencia del sujeto productor de conocimientos sobre los conocimientos producidos. Se postula de esta manera una estricta separación, una dicotomía radical entre sujeto y objeto que aparecen, por lo tanto, como los dos polos pre-establecidos, pre-existentes, necesarios ambos a la generación del conocimiento, pero siempre que no se mezclen y se confundan. La estricta dicotomía sujeto-objeto, garantía de la objetividad, conduce a autonomizar el producto, es decir tal o cual conocimiento científico, de sus condiciones particulares de producción. El conocimiento científico aparece plenamente de esta manera como un «proceso sin sujeto». Esta separación radical entre el producto y el proceso que lo produce no deja de evocar el mito religioso de la «inmaculada concepción», pero aplicado, esta vez, al ámbito del quehacer científico, y defendido, curiosamente, por quienes más se precian de ser rigurosamente científicos.

Está claro que el mito de la objetividad y de la posibilidad misma de una separación radical entre sujeto y objeto, tornan muy problemática la adopción de un punto de vista constructorista.

El contruccionismo disuelve la dicotomía sujeto/objeto afirmando que ninguna de estas dos entidades existe propiamente con independencia de la otra, y que no da lugar a pensarlas como entidades separadas, cuestionando así el propio concepto de objetividad.

De hecho, el constructorismo se presenta como una postura fuertemente des-reificante, des-naturalizante, y des-esencializante, que radicaliza al máximo tanto la naturaleza social de nuestro mundo, como la historicidad de nuestras prácticas y de nuestra existencia. Desde esta perspectiva, el sujeto, el objeto y el conocimiento, se agotan plenamente en su existencia sin remitir a ninguna esencia de la que dicha existencia constituiría una manifestación particular, como tampoco remiten a ninguna estabilidad subyacente de la que constituirían una simple expresión particular. En definitiva, el carácter literalmente construido del sujeto, del objeto y del conocimiento arranca estas entidades fuera de un supuesto mundo de objetos naturales que vendrían dados de una vez por todas.

Está claro que si el objeto se agota plenamente en su existencia y si requiere un sujeto para poder existir, entonces la existencia del objeto implica, en el sentido más fuerte de la palabra, la presencia del sujeto, sin que tenga el menor sentido hablar de su separabilidad.

Cuidado, no es que el constructorismo pretenda excluir el uso de palabras como sujeto y objeto, cuya utilidad práctica es evidente, se trata simplemente de alterar su contenido conceptual y las implicaciones de su uso.

Aparte de la dicotomía sujeto/objeto, la creencia en la objetividad implica también algo que nos interesa aquí de manera muy directa. La objetividad requiere en efecto que haya un objeto, que aquello sobre lo cual elaboramos conocimientos objetivos

exista con independencia del conocimiento elaborado, que la realidad investigada exista previamente a su investigación y que no se modifique por causa de las operaciones que articulamos para producir conocimiento.

De alguna forma, la creencia en la objetividad conlleva una profesión de fe «realista» muy cercana al realismo de sentido común. Ese realismo de sentido común que impregna con una tremenda fuerza nuestra forma de pensar, nos hace dar por sentado que los objetos que conocemos son como son con independencia de nuestras propias características en tanto que sujetos y con independencia del conocimiento que forjamos sobre ellos. Aquí también parece claro que para desarrollar una postura razonablemente constructorista, es imprescindible aceptar la idea de que no existen objetos naturales, de que los objetos son como son porque nosotros somos como somos, los hacemos, tanto como ellos nos hacen, y por lo tanto, ni hay objetos independientes de nosotros, ni nosotros somos independientes de ellos. Frente al mito del objeto no podemos dejar de insistir sobre el hecho de que el propio concepto de «objeto» es convencional, y depende de lo que decidimos definir como un «objeto». Esto significa que ningún objeto existe como tal en la realidad. Lo que tomamos por «objetos naturales» no son más que objetivaciones que resultan de un conjunto de prácticas que los instituyen como tales mediante un juego de convenciones.

Con cierta frecuencia se alude a los «descubrimientos» realizados por la investigación científica para defender la creencia de que existen objetos «naturales» pre-existentes a cualquier conocimiento que alcancemos acerca de ellos e independientes de que los descubramos o no. Se nos dice que es porque el microbio de la rabia existía efectivamente por lo que Pasteur pudo descubrirlo. Se nos dice que existía antes de su descubrimiento y que hubiera seguido existiendo igualmente aunque ni Pasteur ni nadie lo hubiese descubierto. Aceptar este planteamiento es olvidar que los «hechos» científicos están hechos en el sentido más pleno del verbo hacer. Por decirlo de manera un tanto provocativa, en ciencia «el ser» no antecede al «conocimiento del ser», los hechos no anteceden a su investigación sino que resultan de dicha investigación. El investigador no «descubre» nada, no saca a la luz del día algo que estaba escondido antes de que él consiguiera verlo. Lo que hace cualquier investigador es construir algo que tan solo se transformará en un auténtico «hecho científico» después de que intervenga un complicado proceso al que concurren múltiples redes sociales, conjuntos de convenciones, entramados de relaciones de poder, series de procedimientos retóricos, y es todo esto lo que acabará por transformar eventualmente en un «hecho científico» tal o cual construcción realizada por tal o cual investigador. Claro que una vez que un hecho científico ha sido instituido como tal a través de ese largo proceso social, acaba siempre por autonomizarse del proceso que lo ha creado y se presenta como «algo» que siempre estuvo «ahí», esperando pacientemente que «alguien» lo descubriese.

El mito de la realidad independiente

¿Pero si no hay, propiamente hablando, «objetos» en la realidad, entonces qué es lo que hay? Con ánimo de ser provocativo me gustaría contestar que no hay sencillamente nada, pero para evitar crear malentendidos, me limitaré a decir que sólo hay lo que ponemos en ella. Pero cuidado, esto no significa que podamos poner en ella cualquier cosa que se nos antoje arbitrariamente, significa simplemente que la realidad no existe con independencia de las prácticas mediante las cuales la objetivamos y, con ello, la construimos. La realidad es siempre «realidad-para-nosotros», «realidad-desde-nuestra perspectiva». Cualquier otra cosa que pueda ser la realidad forma parte del universo de lo «no-pensable», no digo de lo «especulativo», o de lo «fantasioso», sino literalmente de lo «no-pensable».

Por supuesto, cuando se afirma que la realidad no existe a no ser como resultante de nuestras prácticas de construcción de la realidad y de todas aquellas características propias (biológicas, sociales, etc.) que conforman precisamente «nuestra perspectiva», se corre el riesgo de ser tildado de «idealista» y de «solipsista». ¿Acaso no existen los árboles? ¿Acaso no existen los rayos y truenos? ¿Acaso el trueno no resuena en los cielos aunque yo sea sordo? ¿Acaso no hay por ahí paranoicos y depresivos?

Está claro que todo esto existe, con total independencia de lo que pueda pensar, decir, o desear cualquiera de nosotros individualmente considerado. Sin embargo todo esto existe porque lo hemos construido como tal, colectivamente, a través de un largo proceso histórico íntimamente relacionado con nuestras características en tanto que seres humanos. Es lo que nosotros somos, en los diversos planos que nos constituyen (el biológico, el físico, el social, etc.), junto con lo que *hacemos* (lo que hemos hecho a lo largo de la historia), lo que hace que la realidad exista en la forma en que existe efectivamente. La afirmación según la cual la realidad no existe con independencia de nosotros puede ilustrarse fácilmente sobre la base de las tres consideraciones siguientes:

a) Todos sabemos hace tiempo que los colores no existen en la naturaleza, y que somos nosotros quienes los construimos en nuestra cabeza por razones estrictamente imputables a nuestra peculiar conformación sensorial. Es claro que si nuestra estructura sensorial fuese de otro tipo, ni la nieve sería blanca, ni el mar sería azul. Entonces, ¿cómo es «en realidad» la nieve? ¿Cómo es, con independencia de la forma en que la vemos y la conocemos? La pregunta no tiene respuesta posible, y sin embargo la afirmación de que «la nieve es blanca», constituye sin duda una afirmación verdadera. Pero no porque esta afirmación se corresponda con la realidad, sino porque lo que somos hace que sea verdadera («lo que somos», y habría que añadir para mayor precisión: «y las convenciones que hemos creado»).

b) También sabemos que los sonidos no existen en la realidad, sólo existen como producto de determinados aparatos auditivos, y sin embargo es cierto que los rayos se siguen para nosotros de un trueno y que hay truenos más fuertes que otros.

c) Hasta aquí parece que sólo estemos hablando de la vieja cuestión de las cualidades sensibles secundarias, pero ¿verdad que si en lugar de tener el tamaño que tenemos sólo tuviéramos el tamaño de un átomo sin que ninguna otra cosa cambiase tampoco los árboles existirían? Algo diferente existiría en su lugar y así sucesivamente...

Bien, quiero insistir sobre el hecho de que al afirmar que la realidad no existe independientemente de nosotros, o lo que es lo mismo, que sólo hay en la realidad lo que nosotros ponemos en ella, no se está sugiriendo que podemos conformar la realidad a nuestro antojo y poner en ella lo que nos venga en gana. Lo que «somos», social, biológica y físicamente constriñe decisivamente el modo en que podemos construir la realidad, pero, desde luego, es innegable que ésta no viene dada sino que la construimos. Hay que abandonar el criterio de una realidad independiente si se quiere entrar en una perspectiva construccionista, y esto al parecer no es cosa fácil para quienes han conformado sus creencias en el mareo hegemónico de la modernidad.

El mito de la verdad

Es bien conocido que la modernidad ha conferido a la razón científica la dificultad de decir lo que es verdadero y lo que no lo es. Antes, eran otras entidades, otros dispositivos, quienes regulaban el régimen de la verdad en el seno de la sociedad. Pero a través de las múltiples variaciones que ha conocido el criterio de la verdad, hay algo que se ha mantenido constante a lo largo

de la historia porque en ello radica precisamente el sentido mismo de la verdad: su carácter absoluto y trascendente.

En efecto, la verdad no puede en modo alguno ser relativa a circunstancias o consideraciones particulares. Si algo es verdadero lo es y punto, porque si empezamos a decir que tan solo es verdadero desde tal perspectiva, o para tal comunidad, o momentáneamente, entonces estamos diciendo que no es del todo verdadero, que no es verdaderamente verdadero, sino que tan solo se considera como tal en circunstancias especificables y desde puntos de vista particulares. En otras palabras, la verdad no puede estar supeditada a nuestros deseos, creencias, decisiones, y características, debe ser universal y absoluta, debe trascender el carácter necesariamente cambiante y contingente de la subjetividad humana y de la intersubjetividad que la nutre. Para ello, la única solución consiste en ubicar el criterio de la verdad fuera de la historia, fuera de la cultura, fuera de la sociedad, fuera del mundo de las prácticas y de las producciones simplemente humanas, es decir, en definitiva, fuera de lo que es contingente y variable. Si la verdad dependiera de nosotros, dejaría inmediatamente de ser verdadera y perdería toda capacidad para desempeñar las funciones reguladoras que tiene asignadas y que no son otras que las de producir el consenso y la sumisión sin necesidad de recurrir a la fuerza.

Está claro que a partir del momento en que asumimos la creencia en la verdad, estamos afirmando que ésta no depende de nosotros, y estamos declarando por lo tanto que existe una instancia no humana que la establece y la regula, llámese a esta instancia Dios, la realidad, la ciencia, o las leyes del universo.

Por muy atractiva que nos parezca la concepción construccionista, difícilmente podremos asumirla mientras sigamos participando de la creencia en la verdad. En efecto, esta creencia nos obliga a admitir que existe por lo menos algo que no es obra nuestra, algo que no construimos, algo tan importante como es el propio criterio que establece la validez de nuestros conocimientos.

Para poder desarrollar una perspectiva plenamente construccionista, es indispensable romper radicalmente con la creencia en la verdad. Los criterios de la verdad son obra nuestra, y por lo tanto son tan contingentes y tan relativos a nuestras cambiantes prácticas como cualquier otra cosa que resulte de nuestro quehacer, no hay por lo tanto nada que sea verdad en el sentido abstracto de la palabra.

Pero entonces, dirán ustedes, tampoco el construccionismo es verdadero, o más verdadero que los planteamientos alternativos.

¡Por supuesto que el construccionismo no es verdadero o más verdadero que las demás alternativas! Pero esto no significa ni mucho menos que no dispongamos de criterios para decidir si merece la pena, o no, trabajar en una orientación construccionista. Nos quedan exactamente los mismos criterios que utilizamos para evaluar cualquier otro conocimiento después de haber abandonado el criterio de la verdad. Nos quedan los criterios de juicio acerca de su coherencia, de su utilidad, de su inteligibilidad, de las operaciones que permite realizar, de los efectos que produce, del rigor de su argumentación... en definitiva, no su valor de verdad sino su valor de uso, y su adecuación a las finalidades que asignamos, nosotros mismos, al desarrollo de tal o cual tipo de conocimiento.

A partir del instante en que nos percatemos de que no podemos hacer recaer sobre «el mundo tal y como es» la responsabilidad de decidir acerca de la validez de los conocimientos, de que no hay «trozos de lenguaje» que se «correspondan» con «trozos de la realidad», y en definitiva, de que los criterios de validez no están «fuera de nosotros mismos», ya no nos queda más remedio que aceptar lo que la ideología de la racionalidad científica mo-

derna se ha empeñado en negar durante siglos, es decir, aceptar que esos criterios son plenamente nuestros. Y si son nuestros, esto significa que los hemos construido nosotros mismos mediante nuestras prácticas colectivas, y que son por lo tanto relativos a dichas prácticas y a las características de sus agentes.

Una última precisión para evitar malentendidos. El rechazo de la creencia en la verdad no significa que se niegue la utilidad del concepto práctico de la verdad que informa nuestra vida cotidiana. Si la gente no tuviera un sentido práctico de la verdad, si no considerara, por ejemplo, que es verdad que uno no se puede tirar de un quinto piso y volar como un pájaro, que es verdad que si pone la mano en el fuego se quemará, o que es verdad que los nazis utilizaron campos de exterminio, pronto no quedaría físicamente nadie para preguntarse acerca de la verdad. Pero esta discriminación práctica entre lo verdadero y lo falso se asienta sobre las operaciones que posibilitan nuestra propia existencia en el mundo, no exige ningún principio trascendental que fundamente la verdad en otra cosa que no sean nuestras propias prácticas, simplemente humanas.

A modo de conclusión

Hasta aquí he hablado en términos muy generales, pero es obvio que todo lo dicho vale también, si acaso de forma aún más contundente, para las realidades psicológicas, su conocimiento y su construcción. En efecto, los seres humanos somos indudablemente seres sociales y resulta que cualquier cosa que sea adjetivable como «social» conlleva necesariamente una dimensión simbólica que la instituye como tal. El hecho de que lo social presente siempre una dimensión simbólica implica que los conocimientos que producimos sobre los seres sociales revierten necesariamente sobre sus características, puesto que afectan al magma simbólico que constituye en parte a estos seres.

Cuando los significados son constitutivos de algo, por ejemplo de los seres sociales, es obvio que un proceso que toma la forma de una producción de significados, por ejemplo la elaboración de conocimientos científicos, incide necesariamente sobre ese algo. Allí donde los significados tienen «eficacia causal», crear o modificar significados se constituye en una actividad productiva de nuevas realidades.

Pero cuidado, cuando se afirma que el principal vehículo de significados, es decir, el lenguaje, es formativo de la realidad, no se está afirmando que la realidad sea de naturaleza lingüística, ni que sea suficiente con cambiar el nombre de las cosas para cambiarlas. Lo que se está sugiriendo es simplemente que la producción de conocimientos psicológicos tanto por parte de las personas en el transcurso de su vida cotidiana como por parte de los psicólogos en su quehacer profesional, contribuye a definir la realidad psicológica en el acto mismo de conocerla y hablar de ella.

En esta medida es obvio que el conocimiento de la realidad psicológica nunca es inocente, siempre genera efectos que van mucho más allá de sus aplicaciones deliberadas para transformar eventualmente esa realidad. Si cabe dudar, y yo lo dudo efectivamente, de que el conocimiento científico en general pueda pretender algún tipo de neutralidad, ni siquiera hay lugar para esta duda en el caso del conocimiento psicológico, éste carece por completo de neutralidad y en tanto que conforma la realidad que pretende investigar está claro que presenta siempre un carácter intrínsecamente normativo. La problemática de los valores aparece así en primerísimo plano y con ella surge de forma inescapable la cuestión del compromiso. Pero ya no se trata de un compromiso limitado al uso particular que podemos hacer de los conocimientos psicológicos, sino que plantea directamente, y de forma mucho más radical, la cuestión de cual es el tipo de conocimientos que elegimos producir. De esta elección va a depender, claro está, el tipo de realidad psicológica que vamos a contribuir a construir efectivamente, y ésta

es una responsabilidad de la que tenemos que ser conscientes en tanto que profesionales de lo psicológico.

Bien, está claro de que lo que he hecho hasta aquí no es sino contar una historia. Una historia particular entre las otras muchas que se pudieran haber contado. Pero también está claro, de que lo único que podía hacer era precisamente eso: contar una historia. Siento el mayor de los respetos por las otras historias que se podrían haber contado aquí, o que circulan en el mundo de los psicólogos, incluso cuando esas historias divergen notablemente de las que a mí me gusta escuchar o contar. Sin embargo, también me siento tremendamente molesto cuando escucho o leo una historia que niega serlo, aquellas historias que se presentan a sí mismas como un simple relato objetivo de la realidad, o, lo que es lo mismo, que pretenden ser la única historia legitimada por la verdad y la razón científica, y que conciben a todos los demás relatos como simples historias sin alcanzar a verse ellas mismas como tales. Saber que uno se limita a contar historias, y que algunas son simplemente más interesantes, más aceptables, más persuasivas o más dilucidatorias que otras y que uno no hace nada más que eso, es dar un paso decisivo para escapar a la «ideología de la representación» y a los señuelos de la modernidad. Claro que esto nos aleja de la pretensión de poder emitir el discurso de la Verdad. Esto nos vuelve a situar como «simplemente humanos» y puede dañar la autoestima de quienes desean ser tan absolutos como los Dioses. Es sin duda un paso costoso.

En definitiva, es muy fácil y, aparentemente, muy gratificante no ser construccionista hoy en día, pero quienes optan por la facilidad no saben lo que se pierden. Se pierden nada más y nada menos que el ser sencilla, pero, plenamente humanos.”

Ibáñez, T. (2001). “¿Cómo se puede no ser constructivista hoy en día?”. *Muníciones para disidentes*. Barcelona: Gedisa, 249-262.

Text 2

Introducció

Un punt de referència important per a ajudar a entendre com es produeix la crisi de la psicologia positivista el constitueix l'article de Kenneth Gergen, l'any 1973, "Social History as history", publicat al *Journal of Personality and Social Psychology*, 26, 1973. Aquest article es refereix només al cas de la psicologia social per a explicar les raons per les quals aquesta especialitat faria millor de deixar de banda el mètode científic de tipus naturalista i, especialment, l'empirisme lògic per a explicar els comportaments i dinàmiques socials. Tanmateix, planteja ja fermament el que també se sent i passarà a una gran part de la psicologia. En aquest sentit, i abans d'introduir unes claus d'anàlisi i comprensió resumides del text de K. Gergen que es proposa, farem un breu resum d'algunes de les idees que estan concentrades en aquest primer article i que fonamenten una gran majoria de canvis envers el socioconstruccionisme des de la psicologia clínica, evolutiva, social i bàsica.

Com a eixos principals de les argumentacions presentades per Gergen, per tal de mostrar la necessitat de canviar el model d'anàlisi dels éssers humans, detallarem seguidament algunes de les idees desenvolupades en el mòdul per tal de facilitar-ne la lectura:

- No es poden establir lleis per al funcionament humà, ja que qualsevol teoria i també qualsevol objecte d'estudi des de la psicologia és indeslligable de la historicitat que l'envolta: context i temps sociohistòric.
- La importància del llenguatge i el rol que representa en la construcció de la realitat social i dels mètodes generats per a accedir al seu coneixement, i el que es tria o marca com a objecte de coneixement.

- L'efecte d'il·lustració: en el sentit que els coneixements produïts sobre un determinat objecte social reverteixen sobre aquest mateix efecte i poden produir canvis i transformacions.
- La idea d'un coneixement per a la psicologia que no pot deixar de ser socioconstruït, històric i reflexiu.
- Descartar o no acceptar l'evidència amb què acceptem les categories naturals i contextualitzar-les en uns marcs d'interpretació indestruïbles del seu caràcter cultural i històric.

Guia bàsica de lectura

1. Tenir en compte les limitacions de l'orientació conductista i els greus problemes a l'hora d'afrontar una sèrie de qüestions que han anat ajornant o deixant de banda durant el seu desenvolupament disciplinari. Buscar algunes respostes que surten al text de l'adaptació del saber de les ciències naturals a la psicologia: envers la constitució de la intel·ligibilitat de la vida mental o de l'explicació de la conducta humana.

2. Incloure el context de la cultura occidental, la concepció d'individu que predomina en el pensament filosòfic al llarg del temps i la base a partir de la qual es fonamenten les institucions socials, els valors i tradicions que reproduïxen i el seu lligam amb la intenció de conèixer i explicar aquests fenòmens.

3. Repensar totes aquestes característiques de les tradicions occidentals i els canvis tecnològics i socials actuals: què debiliten?, què reforcen?, què dificulten?

4. Quines són les relacions entre l'individualisme i la psicologia científica dominant al passat? Per què i com cal apropar-se a altres maneres d'entendre el funcionament humà?

Elements concrets per a buscar i reflexionar

- Enfocaments que potencien la implantació del conductisme: context sociohistòric del científisme en el coneixement.
- Elements de coincidència i de seguiment entre teoria conductista, metodologia experimental i empirisme lògic.
- Metateoria científica: procés hipoteticodeductiu i relació entre aquest procés i les bases del conductisme.
- Límits més importants de l'empirisme.
- Crítiques metodològiques respecte de la situació experimental, en els seus diferents vessants es perllonguen i qüestionen el procés de producció del coneixement psicològic.
- Convencions de la comunitat científica.

La Psicologia Social como Historia

Kenneth J. Gergen

La psicología se define, típicamente, como la ciencia de la conducta humana, y la psicología social, como la rama de esa ciencia que trata de la interacción humana. El establecimiento de leyes generales a través de la observación sistemática se consi-

dera como un propósito fundamental de la ciencia. En el caso del psicólogo social, tales leyes generales se desarrollan para describir y explicar la interacción social.

Esta visión tradicional de la ley científica se repite de una forma o de otra en casi todos los tratados fundamentales de especialidad. En su discusión sobre la explicación en las ciencias de la conducta. Di Renzo (1966) señalaba que una "explicación completa" en las ciencias de la conducta "es aquella que ha asumido el invariable estatus de ley" (p. 11). Krech, Crutchfield and Ballachey (1962) afirmaron que "tanto si estamos interesados en la psicología social como ciencia básica o como ciencia aplicada, es esencial un conjunto de principios científicos" (p. 3). Jones and Gerard (1967) se hicieron eco de esta visión en su afirmación, "la ciencia busca entender los factores que dan cuenta de las relaciones estables entre acontecimientos" (p. 42). Como Mills (1969) señaló, "los psicólogos sociales quieren descubrir relaciones causales de modo que puedan establecer principios básicos explicativos de los fenómenos psicosociales" (p. 412).

Esta visión de la psicología social es, desde luego, descendiente directa del pensamiento del siglo dieciocho. En ese tiempo las ciencias físicas habían producido considerables incrementos en el conocimiento, y se podía contemplar con gran optimismo la posibilidad de aplicar el método científico a la conducta humana (Carr, 1963). Si se consiguieran establecer los principios generales de la conducta humana, sería posible reducir el conflicto social, acabar con los problemas de la enfermedad mental y crear condiciones sociales de máximo beneficio para los miembros de la sociedad. Tal y como otros posteriormente confiaron, incluso sería posible formular dichos principios en términos matemáticos, para desarrollar "una matemática de la conducta humana tan precisa como la matemática de las máquinas" (Russell, 1956, p. 142).

El notable éxito de las ciencias naturales en el establecimiento de principios generales se puede atribuir, en gran medida, a la estabilidad general de los acontecimientos en el mundo de la naturaleza. La velocidad de caída de los cuerpos o la composición de los elementos químicos, por ejemplo, presentan unas características altamente estables a través del tiempo. Son fenómenos que pueden ser recreados en cualquier laboratorio, 50 años atrás, hoy o de aquí 100 años. Es porque son tan estables por lo que se puede establecer extensas generalizaciones con un alto grado de seguridad, se pueden comprobar empíricamente las explicaciones y se pueden desarrollar fructíferamente formulaciones matemáticas. Si las características fueran inestables, si la velocidad de caída de los cuerpos o la composición de los elementos químicos estuviera en flujo continuo, el desarrollo de las ciencias naturales hubiera sido hartamente difícil. Las leyes generales no conseguirían emerger y el registro de los acontecimientos naturales se prestaría, principalmente, al análisis histórico. Si los acontecimientos naturales fueran caprichosos la ciencia natural sería en gran parte reemplazada por la historia natural.

Este artículo se propone argumentar que la psicología social es ante todo una indagación histórica. A diferencia de las ciencias naturales, trata con hechos que son en gran medida irrepetibles y que fluctúan ostensiblemente a lo largo del tiempo. Los principios de la interacción humana no pueden generalizarse fácilmente a lo largo del tiempo porque los hechos sobre los cuales se basan generalmente no permanecen estables. El conocimiento no puede acumularse, en el sentido científico usual, porque tal conocimiento normalmente no trasciende sus fronteras históricas. En la discusión siguiente se desarrollarán dos líneas centrales de argumentación en apoyo de esta tesis, la primera está relacionada con el impacto de la ciencia en la conducta social y la segunda concierne al cambio histórico. Después de examinar estos argumentos, podemos centrarnos en las alteraciones que sugiere este análisis en cuanto al alcance y los propósitos de nuestra especialidad.

El impacto de la ciencia en la interacción social

Tal y como Back (1961) ha mostrado, la ciencia social puede ser contemplada fructíferamente como un extenso sistema de comunicaciones. En la ejecución de la investigación, el científico recibe mensajes transmitidos por el sujeto. En su forma bruta, tales mensajes sólo generan “ruido” para el científico. Las teorías científicas sirven de dispositivos decodificadores que convierten el ruido en información utilizable. A pesar de que Back ha usado este modelo de varias formas provocativas, su análisis se termina con la cuestión de la decodificación. Este modelo debe extenderse más allá del proceso de recoger y decodificar mensajes. Comunicar es, también, tarea del científico. Si sus teorías demuestran tener credibilidad en tanto que dispositivos decodificadores, son comunicadas a la población para que así pueda también beneficiarse de su utilidad. La ciencia y la sociedad constituyen un bucle que se retroalimenta.

Este tipo de retroalimentación del científico a la sociedad se ha vuelto más y más generalizado durante la década pasada. Los canales de comunicación se han desarrollado a un ritmo rápido. En el nivel de educación superior, más de ocho millones de estudiantes anualmente tienen a su disposición ofertas de cursos en el campo de la psicología y, en estos últimos años, tales ofertas han tenido un éxito insuperable. La educación superior implica, hoy en día, una familiaridad con ideas básicas provenientes de la psicología. Los medios de comunicación de masas se han dado cuenta también del vasto interés público por la psicología. Los periódicos llevan a cabo un cuidadoso seguimiento de congresos y revistas de la profesión. Los editores de revistas han encontrado provechoso presentar los puntos de vista de los psicólogos acerca de los patrones de conducta contemporáneos y las revistas especializadas dedicadas casi exclusivamente a la psicología totalizan más de 600.000 lectores. Cuando añadimos a estas tendencias la amplia expansión del mercado del libro de edición rústica, la creciente demanda gubernamental de conocimientos que justifiquen el respaldo público prestado a la investigación psicológica, la proliferación de técnicas relacionales, el establecimiento de empresas de negocios que mercadean con la psicología a través de juegos y carteles, y la creciente confianza puesta en las grandes instituciones (incluidas las de negocios, gobierno, militares y sociales) en el conocimiento desarrollado por los científicos de la conducta, uno empieza a sentir la intensidad con la que el psicólogo se encuentra ligado a desarrollar una comunicación fluida con la cultura que le envuelve.

La mayoría de psicólogos abrigan la esperanza de que el conocimiento científico tendrá un impacto en la sociedad. La mayoría de nosotros nos sentimos gratificados cuando ese conocimiento científico puede ser utilizado de manera beneficiosa. De hecho, para muchos psicólogos, su compromiso con la disciplina depende en gran medida de la creencia en la utilidad social del conocimiento psicológico. Sin embargo, generalmente no se asume que tal utilización alterará el carácter de las relaciones causales en la interacción social. Sí que se espera que el conocimiento de los estilos funcionales se utilice para alterar la conducta, pero no que esa utilización afecte, posteriormente, al carácter mismo de esos estilos funcionales. Nuestras expectativas puede que sean, en este caso, totalmente infundadas.

La aplicación de nuestros principios no sólo puede alterar los datos en los que se basan, sino que su desarrollo mismo puede llegar a invalidarlos. Tres líneas argumentales son aquí pertinentes, la primera hace referencia al sesgo evaluativo de la investigación psicológica, la segunda a los efectos liberadores del conocimiento y la tercera a los valores culturales preponderantes.

Sesgos prescriptivos de la teoría psicológica

Como científicos de la interacción humana estamos implicados en una peculiar dualidad. Por un lado, valoramos el com-

portamiento desapasionado en cuestiones científicas. Todos somos conscientes de los efectos distorsionantes que producen los intensos compromisos normativos. Por otro lado, como seres humanos socializados, abrigamos numerosos principios acerca de la naturaleza de las relaciones sociales. Raro es el psicólogo social cuyos principios no influyan en la elección de su tema de investigación, sus métodos de observación, o los términos en que elabora una descripción. Al generar conocimiento acerca de la interacción social, comunicamos también nuestros principios personales. El destinatario del conocimiento recibe, así, un doble mensaje: por un lado, se le *describe* desapasionadamente lo que aparentemente son las cosas y, por otro, sutilmente se le *prescribe* lo que es deseable.

Este argumento cobra mayor relevancia en la investigación sobre disposiciones personales. La mayoría de nosotros nos sentiríamos insultados si fuéramos caracterizados como pobres en autoestima, colmados de búsqueda de aprobación, cognitivamente indiferenciados, autoritarios, anal compulsivos, campodependientes o de mentalidad cerrada. En parte, nuestras reacciones reflejan nuestra aculturación; no se necesita ser un psicólogo para tomarse a mal tales etiquetas. Pero, en parte, tales reacciones son creadas por los conceptos utilizados al describir y explicar los fenómenos. Por ejemplo, en el prefacio de *La Personalidad Autoritaria* (Adorno, Frenkel-Brunswick, Levinson & Stanford, 1954), se informa al lector de que “en contraste con el intolerante a la vieja usanza, (el autoritario) parece combinar las ideas y habilidades de una sociedad altamente industrializada con creencias irracionales o antirracionales” (p. 3). Al tratar de la maquiavélica, Christie y Geis (1970) apuntaban:

“Inicialmente, nuestra imagen de los que puntuaban alto en Maquiavelismo era negativa, asociada a oscuras y desagradables manipulaciones. Sin embargo (...) nos sorprendimos a nosotros mismos al comprobar que teníamos una perversa admiración por la habilidad de aquéllos para descollar sobre el resto en las situaciones experimentales” (p. 339).

Debido a su capacidad prescriptiva, tales formulaciones se convierten en agentes de cambio social. A un nivel elemental, el estudiante de psicología bien podría desear disimular a la observación pública conductas suyas que podrían ser etiquetadas por los respetados eruditos como autoritarias, maquiavélicas, etcétera. La comunicación de conocimientos puede, así, crear homogeneidad con respecto a indicadores conductuales de disposiciones subyacentes. A un nivel más complejo, el conocimiento de correlatos de personalidad puede inducir conductas que debiliten tales correlatos. No tan extrañamente, mucha de la investigación sobre diferencias individuales coloca al psicólogo profesional bajo una luz altamente positiva. Así, cuanto más similar es el sujeto al profesional, en términos de educación, antecedentes socioeconómicos, religión, raza, sexo y valores personales, más ventajosa es su posición en los tests psicológicos. Por ejemplo, una educación de alto nivel favorece la diferenciación cognitiva (Witkin, Dyk, Fatterson, Goodenough & Karp, 1962), así como una baja puntuación en autoritarismo (Christie & Jaboroda, 1954) y una mentalidad abierta (Rokeach, 1960), etc. Provistas de esta información, aquellas personas susceptibles de quedar mal paradas en la investigación, podrían sobrecompensar para disipar el estereotipo injurioso. Por ejemplo, las mujeres que aprenden que son más persuasibles que los hombres (cfr. Janis & Field, 1959) pueden desquitarse y, con el tiempo, invalidar o invertir la correlación.

Aunque los sesgos evaluativos son fácilmente identificables en la investigación sobre personalidad, de ningún modo están limitados a esta área. La mayoría de los modelos generales de interacción social también contienen juicios de valor implícitos. Por ejemplo, los tratados sobre conformidad a menudo tratan al conformista como a un ciudadano de segunda clase, una oveja social que renuncia a la convicción personal para estar de

acuerdo con las opiniones erróneas de los otros. Así, los modelos sobre conformidad social nos sensibilizan respecto de los factores que podrían llevarnos a acciones socialmente deplorables. En realidad, el conocimiento previene la futura eficacia de esos mismos factores. La investigación sobre el cambio de actitud a menudo lleva consigo efectos parecidos. Saber acerca del cambio de actitud favorece en uno la creencia de que tiene el poder de cambiar a los demás; de ahí se deduce que los otros quedan relegados al estatus de manipulables. Así, las teorías sobre el cambio de actitud pueden llevarnos a resistir a los factores que podrían, potencialmente, influenciarnos. Del mismo modo, las teorías de la agresión condenan, de manera típica, al agresor, los modelos de negociación interpersonal denigran la explotación, y los modelos del desarrollo moral degradan a aquellos que están por debajo del estadio óptimo (Kohlberg, 1970). La teoría de la disonancia cognitiva (Brehm & Cohen, 1966; Festinger, 1957) podrían aparecer como libre de valores, pero la mayoría de los estudios en esta área han dibujado a las personas que son dadas a reducir su disonancia en términos nada favorables. “Que estúpido”, decimos, “que la gente tenga que hacer trampas, sacar puntuaciones más bajas en los tests, cambiar sus opiniones sobre otros o comer alimentos indeseables sólo para mantener la consistencia”.

El tono crítico subyacente a estas observaciones no es accidental. Realmente parece lamentable que una profesión dedicada al desarrollo objetivo e imparcial del conocimiento deba de usar esta posición para hacer propaganda a los destinatarios inconscientes de este conocimiento. Los conceptos que manejamos en nuestra disciplina raramente están libres de valores y la mayoría podrían ser reemplazados por otros que llevaran un bagaje valorativo bien diferente. Brown (1965) advierte del hecho que la personalidad autoritaria clásica, tan rotundamente hostigada en nuestra propia literatura, es bastante similar a la “personalidad tipo-J” (Jaensch, 1938), vista por los alemanes desde una luz altamente positiva. Aquello que nuestra literatura denominaba rigidez en visto como estabilidad en la de ellos; igualmente, lo que en nuestra literatura se percibía como flexibilidad e individualismo eran interpretados como flacidez y excentricidad en la suya. Tales sesgos en el etiquetado impregnan nuestra literatura. Por ejemplo, la alta auto-estima podría denominarse egotismo; la necesidad de aprobación social podría traducirse como necesidad de integración social; la diferenciación cognitiva como sutileza; la creatividad como desviación y el control interno como egocentricidad. De igual modo, si nuestros valores fueran de otra manera, la conformidad social podría ser contemplada como conducta prosocial; el cambio de actitud como adaptación cognitiva y la desviación hacia el riesgo como conversión valerosa.

Con todo, aunque hay que lamentar los efectos propagandísticos de la terminología psicológica, es importante también encontrar sus orígenes. En parte, la carga evaluativa de términos teóricos parece bastante intencional. El acto de publicar implica el deseo de ser oído. Sin embargo, los términos libres de valor tienen poco interés para el lector potencial, y la investigación libre de valor rápidamente deviene oscura. Si la obediencia fuera reetiquetada como conducta alfa y dejara de ser presentada como deplorable a través de asociaciones con Adolph Eichman, el interés público sería indudablemente escaso. Además de captar el interés público y de la profesión, los conceptos cargados de valor constituyen para el psicólogo un medio de expresión. He hablado con un sinnúmero de estudiantes de psicología cuya atracción por la disciplina proviene de una profunda inquietud humanística. En el interior de muchos de ellos se halla un poeta frustrado, un filósofo o un altruista que encuentra, en el método científico, a la vez un medio para conseguir expresarse que un estorbo para la libre expresión. Muchos quisieran compartir sus valores directamente, sin las trabas que supone la constante demanda de pruebas metódicas. Para ellos, los conceptos cargados de valor compensan del

conservadurismo que normalmente comporta esa demanda. Los psicólogos reputados se pueden permitir ese lujo más fácilmente. No obstante, normalmente no tendemos a contemplar nuestros propios sesgos como mera propaganda sino más bien como reflejo de “verdades básicas”.

Aunque la comunicación de valores a través del conocimiento es hasta cierto punto intencional, tampoco puede decirse que esto sea enteramente así. Los juicios de valor son subproductos casi inevitables de la existencia social, y como participantes en la sociedad difícilmente podemos disociarnos de nuestros valores en la prosecución de nuestros fines profesionales. Además, basándonos en el lenguaje propio de nuestra cultura para la comunicación científica, raramente encontraremos términos que se refieran a la interacción social y que estén libres de valores prescriptivos. Podríamos reducir las prescripciones implícitas injertas en nuestras comunicaciones si adoptáramos un lenguaje: totalmente técnico. Sin embargo, incluso el lenguaje técnico se convierte en evaluativo siempre que se usa la ciencia como palanca para el cambio social. Quizás nuestra mejor opción sea mantener hacia nuestros sesgos toda la atención de la que seamos capaces así como comunicarlos tan abiertamente como podamos. Puede que los compromisos de valor sean inevitables, pero podemos evitar disfrazarlos como reflejos objetivos de la verdad.

Conocimiento y liberación conductual

Es una práctica común de la investigación psicológica evitar comunicar las propias premisas teóricas al sujeto, tanto antes como durante la investigación. El trabajo de Rosenthal (1966) indica que incluso las pistas más sutiles acerca de las expectativas del experimentador pueden alterar la conducta del sujeto. Es por ello que se requiere de sujetos ingenuos para los estándares comunes de rigor. Las implicaciones de esta simple garantía metodológica son de considerable trascendencia. No podemos comprobar adecuadamente nuestras hipótesis si los sujetos poseen un conocimiento preliminar acerca de las premisas teóricas. Del mismo modo, si los miembros de la sociedad tienen una instrucción psicológica acerca de alguna cuestión, las teorías acerca de ello difícilmente pueden ser comprobadas de forma no contaminada. Aquí yace una diferencia fundamental entre las ciencias naturales y las sociales. En las primeras, normalmente, el científico no puede modificar las disposiciones conductuales de sus sujetos de estudio como consecuencia de haberles comunicado sus conocimientos. En las ciencias sociales, puede producirse un impacto vital en su conducta debido a una comunicación de este tipo.

Un solo ejemplo puede ser suficiente aquí. Parece que, a través de una amplia variedad de condiciones, los grupos de toma de decisiones llegan a tomar decisiones más arriesgadas a partir de la discusión grupal (cf. Dion, Baron & Miller, 1970; Wallack, Kogan & Bern, 1964). Los investigadores en esta área ponen mucho cuidado en que los sujetos experimentales no se enteren de lo que ellos piensan sobre esta materia. Si se tratara de entendidos, los sujetos podrían inmunizarse de los efectos del grupo de discusión o responder de forma apropiada para ganarse el favor del experimentador. Sin embargo, si el fenómeno de la desviación hacia el riesgo se convirtiera en un conocimiento común, los sujetos ingenuos pasarían a ser inasequibles. Los miembros de una cultura podrían, consecuentemente, compensar las tendencias hacia el riesgo producidas por la discusión grupal hasta que tal conducta se convirtiera en normativa.

Como supuesto general, un conocimiento profundo de los fundamentos psicológicos nos libera de sus implicaciones conductuales. Los principios sobre la conducta establecidos se convierten en *inputs* en la toma de decisión propia. Como Winch (1958) ha señalado, “dado que entender algo implica enten-

der su contradicción, alguien que, con entendimiento, realiza X debe ser capaz de prever la posibilidad de realizar no X" (p. 89). Los principios psicológicos también nos sensibilizan a propósito de las influencias que actúan sobre nosotros mismos. Como consecuencia, nuestros patrones de conducta pueden estar fuertemente influenciados. Tal y como May (1971) ha manifestado más apasionadamente, "cada uno de nosotros hereda de la sociedad una carga de propensiones que nos conforma quiérase o no; pero nuestra capacidad de ser conscientes de este hecho nos salva de estar estrictamente determinados" (p. 100). De este modo, conocer cuáles son las señales no verbales de la tensión o el alivio (Eckman, 1965) nos capacita para evitar emitir esas señales siempre que ello sea útil: saber que es menos probable que las personas en apuros reciben ayuda cuando hay gran cantidad de espectadores (Latané & Darley, 1970) puede incrementar el deseo de ofrecer nuestros servicios bajo tales circunstancias; saber que la activación (arousal) motivacional puede influenciar la propia interpretación de los acontecimientos (cfr. Jones & Gerard, 1967) puede suscitar precaución cuando la activación (*arousal*) es alta: En cada ejemplo, el conocimiento aumenta las alternativas para la acción y se modifica o disuelven modelos de conducta previos.

Huída hacia la libertad

La invalidación histórica de la teoría psicológica se puede extrapolar a los sentimientos comúnmente, observados en la cultura occidental. La angustia que por lo general parece sentir la gente cuando disminuyen sus alternativas de respuesta es de la mayor importancia. Tal y como Fromm (1941) lo planteó, el desarrollo normal incluye la adquisición de un poderoso afán por la autonomía, Weinstein y Platt (1969) trataron del mismo sentimiento en términos de "el deseo del hombre de ser libre", y conectaron esta disposición con el desarrollo de la estructura social. Brehm (1966) utilizó esta misma disposición como la piedra angular de su teoría sobre la reactancia psicológica. El predominio de este valor aprendido tiene importantes implicaciones para la validez a largo plazo de la teoría psicológica.

Las teorías válidas acerca de la conducta social constituyen significativos instrumentos de control social. En la medida en que la conducta de un individuo es predecible, su posición se vuelve vulnerable. Los demás pueden alterar las condiciones ambientales o su conducta hacia él para obtener las máximas recompensas con los mínimos costes. Del mismo modo que un estratega militar se expone a ser derrotado si sus acciones se vuelven predecibles, los empleados podrían aprovecharse de su jefe en el trabajo y los maridos parranderos manipular a sus esposas si éstas muestran patrones de conducta estables. Es así como el conocimiento se convierte en poder en las manos de otros. De lo que sigue que los fundamentos psicológicos suponen una amenaza potencial para todos aquellos con los que están relacionados. El deseo de libertad puede, así, potenciar una conducta ideada para invalidar la teoría. Los fundamentos acerca del cambio de actitud nos parecen satisfactorios hasta que vemos cómo se usan en campañas de información orientadas a cambiar resentimiento y reaccionar de manera refractaria. Cuanto más potente es la teoría para predecir la conducta, más amplia es su diseminación pública y más extendida y sonora la reacción. Por ello, puede que las teorías potentes sean más susceptibles que las débiles de una rápida invalidación.

La tan común estimación por la libertad personal no es el único sentimiento profundo que incide en la mortalidad de una teoría psicológica. La singularidad o la individualidad gozan de gran apego en la cultura occidental. La extensa popularidad tanto de Erikson (1969) como de Allport (1965) se debe, en parte, al fuerte apoyo que manifiestan hacia ese valor, y reciente investigación de laboratorio (Fromkin, 1970, 1972) de-

muestra la fuerza de este sentimiento en la alteración de la conducta social. La teoría psicológica, en su estructura nomotética, es insensible a los acontecimientos únicos. Los individuos son tratados como ejemplares de clases grandes. Un efecto común es que la teoría psicológica es deshumanizadora y, como Maslow (1968) ha señalado, los pacientes abrigan un fuerte resentimiento cuando son diagnosticados o etiquetados con términos clínicos convencionales. De igual manera, negros, mujeres, activistas, habitantes del extrarradio, educadores y gente mayor han reaccionado amargamente ante las explicaciones de su conducta. De este modo, se puede luchar por invalidar aquellas teorías que nos atrapan en un estilo impersonal.

La psicología de los efectos ilustrativos

Hasta ahora hemos abordado las tres formas que tiene la psicología social de alterar aquella conducta que intenta estudiar. Antes de pasar a un segundo conjunto de argumentos en favor de la dependencia histórica de la teoría psicológica, debemos tratar acerca de un medio importante de combatir los efectos que hemos descrito hasta el momento. Para preservar la validez transhistórica de los principios psicológicos, se podría substraer la ciencia del dominio público y reservar el entendimiento científico para una elite selecta. Esta elite sería, desde luego, designada por el estado, puesto que ningún gobierno se arriesgaría a que existiera un establecimiento privado que desarrolla instrumentos de control público. Para la mayoría de nosotros, un panorama tal sería repugnante, y nos inclinaríamos, más bien, a buscar una solución científica al problema de la dependencia histórica. Mucho de lo que se ha dicho aquí sugiere una respuesta de este tipo. Si la gente que tiene conocimiento de psicología reacciona a los principios generales contradiciéndolos, conformándose, ignorándolos, etc., entonces debería ser posible establecer las condiciones bajo las cuales ocurrirán esas diferentes reacciones. Basándonos en las nociones de reactancia psicológica (Brehm, 1966), profecías que se autocumplen (*self-fulfilling prophecies*) (Merton, 1948) y efectos de las expectativas (Gergen & Taylor, 1969), podríamos construir una teoría general sobre las reacciones a la teoría. Una psicología de los efectos ilustrativos debería capacitarnos para predecir y controlar los efectos del conocimiento.

Aunque una psicología tal parece un prometedor auxiliar para teorías generales, su utilidad está seriamente limitada. Ella misma puede estar cargada de valor o incrementar nuestras alternativas conductuales y puede, asimismo, causar resentimiento debido a la amenaza que supone para los sentimientos de autonomía. Por ello, una teoría que predice las reacciones a la teoría es también susceptible de violación o de vindicación. Un caso frecuente es las relaciones padres-hijos ilustra esta cuestión. Los padres están acostumbrados a usar recompensas directas o para influir en la conducta de sus hijos. Con el tiempo, los hijos llegan a darse cuenta de la premisa de los adultos de que la conseguirá los resultados deseados y se vuelven obstinados. Los adultos pueden entonces reaccionar con una psicología ingenua de los efectos ilustrativos y expresar desinterés en que el hijo lleve a cabo la actividad, una vez más con el ánimo de alcanzar los fines deseados. El hijo puede responder apropiadamente pero bastante a menudo se descolgará con alguna variante de, "dices que no te importa sólo porque en realidad quieres que lo haga". En términos de Lovinger (1959) "un cambio en la forma de hacer de los padres es contrarrestado por un cambio en la forma de hacer de los hijos" (p. 149). En el idioma popular, a esto se le denomina psicología inversa o es a menudo objeto de resentimiento. Desde luego, se podría contrarrestar con una investigación acerca de las reacciones a la psicología de los efectos ilustrativos, pero enseguida se ve que este intercambio de acciones y reacciones podría extenderse indefinidamente. Una psicología

gía de los efectos ilustrativos está sujeta a las mismas limitaciones históricas que las otras teorías de la psicología social.

Teoría psicológica y cambio cultural

El argumento en contra de las leyes transhistóricas en la psicología social no sólo descansa en una consideración del impacto de la ciencia en la sociedad. Merece también consideración una segunda línea de pensamiento. Si examinamos las líneas de investigación más destacadas durante la última década, pronto nos damos cuenta de que las regularidades observadas, así como los principios teóricos fundamentales, están firmemente relacionados con circunstancias históricas. La dependencia histórica de los fundamentos psicológicos es más notable en áreas de interés central para el público. Los psicólogos sociales, por ejemplo, han estado muy interesados, durante la última década, en detectar predictores del activismo político (cfr. Mankoff & Flacks, 1971; Solomon & Fishman, 1964). Sin embargo, a medida que uno examina esta literatura a lo largo del tiempo, se encuentran numerosas inconsistencias. Variables que predecían con éxito el activismo político durante los primeros estadios de la guerra del Vietnam son diferentes de aquellas que lo hacían en períodos posteriores. Parece clara la conclusión de que los factores motivadores del activismo cambiaron a lo largo del tiempo. De este modo, cualquier teoría sobre el activismo político elaborada a partir de descubrimientos tempranos será invalidada por los descubrimientos posteriores. La investigación futura sobre el activismo político indudablemente encontrará aún otros predictores más útiles.

Tales alteraciones en la relación funcional no están limitadas, en principio, a las áreas de interés público inmediato. Por ejemplo, la teoría de Festinger (1957) de la comparación social y la extensa línea de investigación deductiva (cfr. Latané, 1966) están basadas en la doble asunción de que (a) la gente desea evaluarse a sí misma acertadamente, y (b) para hacerlo así, se compara con otra gente. Hay escasas razones para sospechar que tales disposiciones están determinadas genéticamente, y podemos fácilmente imaginarnos personas y, por supuesto, sociedades para las cuales no sirven tales asunciones. Muchos de los que se dedican a la crítica social censuran esa tendencia tan común de descubrir las opiniones de los otros para definirse a uno mismo y, al exponer sus críticas, están tratando de cambiar la sociedad. En efecto, la línea entera de investigación parece depender de un conjunto de propensiones aprendidas, propensiones que podrían alterarse con el tiempo y según circunstancias.

Del mismo modo, la teoría de la disonancia cognitiva se basa en el hecho de asumir que la gente ni puede tolerar cogniciones contradictorias. La base de tal intolerancia no parece genéticamente dada. Ciertamente, hay individuos que opinan de manera completamente distinta acerca de tales contradicciones. Los escritores existencialistas de la primera época, por ejemplo, celebraban el acto inconsistente. Una vez más, hay que concluir que la teoría es predictiva a causa del estado de las disposiciones aprendidas existentes a la sazón. Igualmente, el trabajo de Schachter (1959) sobre la afiliación obedece a los argumentos elaborados para la teoría de la comparación social. El fenómeno de la obediencia de Milgram (1965) depende, ciertamente, de las actitudes contemporáneas hacia la autoridad. En la investigación sobre el cambio de actitud, la credibilidad del comunicador es un potente factor porque, en nuestra cultura, hemos aprendido a confiar en las autoridades y, con el tiempo, el mensaje comunicado pasa a disociarse de su fuente (Kelman & Hovland, 1953) porque, *actualmente*, no demuestra ser útil para nosotros retener la asociación. En la investigación sobre conformidad, la gente se conforma más a los amigos que a los extraños (Back, 1951) en parte porque han aprendido que, en la sociedad contemporánea, los amigos cas-

tigan la desviación. La investigación sobre atribución causal (cfr. Jones, Davis & Gergen, 1961, Kelley, 1971) depende de la tendencia, culturalmente dependiente, a percibir al hombre como el origen de sus acciones. Esta tendencia puede modificarse (Hallowell, 1958) y algunos (Skinner, 1971), de hecho, han argumentado que así debe ser.

Quizás la principal garantía de que la psicología social nunca desaparecerá vía reducción a la fisiología es que la fisiología no puede dar cuenta de las variaciones en la conducta humana a lo largo del tiempo. La gente puede preferir tonalidades claras para vestir hoy y tonalidades oscuras mañana, puede valorar la autonomía durante esta era y la dependencia durante la siguiente. Efectivamente, las diversas respuestas al entorno se basan en variaciones en la función fisiológica. Sin embargo, la fisiología nunca podrá especificar la naturaleza de los estímulos de entrada o el contexto de respuesta al que está expuesto el individuo. Nunca podrá explicar los modelos continuamente cambiantes de lo que se considera bueno o deseable en una sociedad, y, por ello, tampoco la gama de importantes fuentes motivacionales para el individuo. Sin embargo, mientras que la psicología social está, así, inmunizada del reduccionismo fisiológico, sus teorías no lo están del cambio histórico.

Es posible inferir de este último conjunto de argumentos un compromiso con al menos una teoría de validez transhistórica. La estabilidad de las pautas de interacción sobre la que descansan la mayoría de nuestras teorías se ha dicho que depende de disposiciones aprendidas de limitada duración. Esto hace pensar, implícitamente, en la posibilidad de una teoría del aprendizaje social que trascienda a las circunstancias históricas. Sin embargo, tal conclusión está injustificada. Considérese, por ejemplo, una teoría elemental del refuerzo. Pocos dudarían de que la mayoría de la gente responde a las contingencias del refuerzo y el castigo en su entorno, y es difícil de imaginar un tiempo en el que esto deje de ser cierto. Tales premisas parecen, pues, transhistóricamente válidas, y una importante tarea del psicólogo podría consistir en establecer la manera precisa en que la conducta se relaciona con pautas de recompensa y castigo.

Esta conclusión da pie a dos importantes consideraciones. Muchos de los que han criticado a la teoría del refuerzo le han imputado que la definición de refuerzo (y de castigo) es circular. La recompensa se define normalmente como aquello que incrementa la frecuencia de respuesta; el incremento de respuesta se define como aquello que sigue a la recompensa. Por ello, la teoría parece limitada a la interpretación *post hoc*. Solo se puede especificar el refuerzo cuando ha ocurrido un cambio en la conducta. La réplica más significativa a esta crítica se basa en el hecho de que una vez que las recompensas y castigos han sido establecidos inductivamente ganan valor predictivo. Así, la determinación de la aprobación social como refuerzo positivo para la conducta humana dependía, inicialmente, de la observación *post hoc*. Sin embargo, una vez establecida como refuerzo, la aprobación social resultó ser un medio eficaz para modificar la conducta desde una base predictiva (cfr. Barron, Heckenmueller & Schultz, 1971; Gewirtz & Baer, 1958).

Sin embargo, es también evidente que los refuerzos no permanecen estables a los largo del tiempo. Por ejemplo, Reisman (1952) ha argumentado convincentemente que la aprobación social tiene bastante más valor como recompensa en nuestra sociedad contemporánea que el que tenía un siglo atrás. Y si el orgullo nacional podía haber sido un potente refuerzo de la conducta adolescente tardía en los años cuarenta, para la juventud contemporánea una atracción tal resultaría probablemente aversiva. En efecto, la circularidad esencial en la teoría del refuerzo puede reinstigarse en cualquier momento. Así como cambia el valor del refuerzo, igualmente lo hace la validez predictiva de la asunción básica.

La teoria del refuerzo se enfrenta a limitaciones históricas adicionales cuando consideramos su especificación más precisa. Al igual que la mayoría de las otras teorías de la interacción social, la teoría está sujeta a un uso ideológico. La idea de que la conducta está totalmente gobernada por contingencias externas es vista por muchos como groseramente degradante. El conocimiento de la teoría también nos capacita para evitar caer atrapados en sus predicciones. La gente que está enterada de las premisas teóricas de los terapeutas de la conducta puede, como éstos muy bien saben, subvertir con facilidad los efectos deseados. Finalmente, como la teoría ha resultado tan efectiva en la alteración de la conducta de los organismos inferiores, se vuelve particularmente amenazante para los deseos de autonomía. De hecho, la mayoría de nosotros nos ofenderíamos ante un intento de cualquier otro de modelar nuestra conducta a través de las técnicas de refuerzo y nos empeñaríamos en desbaratar las expectativas del ofensor. En suma, la elaboración de la teoría del refuerzo no es menos vulnerable a los efectos ilustrativos que otras teorías de la interacción humana.

Implicaciones para una ciencia histórica de la conducta social

A la luz de los presentes argumentos, el intento continuado de elaborar leyes generales de la conducta social parece descarriado y, su creencia asociada de que el conocimiento de la interacción social puede acumularse de una manera similar al de las ciencias naturales, parece injustificada. En esencia, el estudio de la psicología social es principalmente una empresa histórica. Estamos ocupados, esencialmente, en una explicación sistemática de asuntos actuales. Utilizamos la metodología científica, pero los resultados no son principios científicos en el sentido tradicional. En el futuro, los historiadores podrán volverse hacia tales explicaciones para alcanzar una mejor comprensión de la vida en la era presente. Sin embargo, los psicólogos del futuro es probable que encuentren poco valioso nuestro conocimiento contemporáneo. Estos argumentos no son puramente académicos y no se limitan a una simple redefinición de la ciencia. Están implicadas aquí alteraciones significativas en la actividad de la especialidad. Merecen nuestra atención cinco de tales alteraciones.

Hacia una integración de lo puro y lo aplicado

Existe un fuerte prejuicio contra la investigación aplicada entre los psicólogos académicos; un prejuicio que se hace evidente en la polarización de las revistas prestigiosas hacia la investigación básica y en cómo depende la promoción y la carrera de los investigadores de sus contribuciones a la investigación básica como opuesta a la aplicada. En parte, este prejuicio está basado en la asunción de que la investigación aplicada es de un valor pasajero. Aun limitándose a resolver problemas inmediatos, la contribución de la investigación básica al conocimiento fundamental y perdurable no se discute. Desde el punto de vista actual, no hay motivos para tal prejuicio. El conocimiento que la investigación básica se esfuerza en establecer es también pasajero; normalmente, las generalizaciones no perduran en esa área de investigación básica que tienen mayor validez transhistórica puede que estén reflejando procesos de importancia o interés periférico para el funcionamiento de la sociedad.

Los psicólogos sociales están formados en el uso de herramientas de análisis conceptual y de la metodología científica para explicar la interacción humana. Sin embargo, dada la esterilidad de tratar de perfeccionar los principios generales a lo largo del tiempo, estas herramientas parece que podrían usarse de forma más productiva en la solución de los problemas de importancia inmediata para la sociedad. Esto no quiere decir que tal investigación deba ser restringida en su alcance. Un defecto

fundamental de mucha de la investigación aplicada es que los términos usados para la descripción y la explicación son, a menudo, relativamente concretos y específicos al caso en cuestión. Aunque los actos conductuales concretos estudiados por psicólogos académicos son a menudo más triviales, el lenguaje explicativo es sumamente general y por ello más claramente heurístico. Por ello, la presente argumentación apunta hacia una focalización intensiva en los temas sociales contemporáneos basada en la aplicación de los métodos científicos y de las herramientas conceptuales más generales.

De la predicción a la sensibilización

El propósito central de la psicología es visto, tradicionalmente, como la predicción y el control de la conducta. Desde el punto de vista que aquí se expone, este propósito es engañoso y proporciona poca justificación para la investigación. Los principios de la conducta humana pueden ser de limitado valor predictivo con el paso del tiempo y su mismo reconocimiento puede incapacitarlos como herramientas de control social. Sin embargo, no es preciso que la predicción y el control sean las piedras angulares de la especialidad. La teoría psicológica puede jugar un papel extremadamente importante como aparato sensibilizador. Puede ilustrarnos respecto de la gama de factores que potencialmente influyen en la conducta bajo diversas condiciones. La investigación puede también proporcionar cierta estimación de la importancia de esos factores en un momento dado. Ya sea en el dominio de la política pública o en el de las relaciones personales, la psicología social puede aguzar nuestra sensibilidad respecto de influencias sutiles y concretar las asunciones acerca de la conducta que han demostrado no ser útiles en el pasado.

Cuando se solicita el consejo del psicólogo social en lo relativo a la conducta probable en cualquier situación concreta, la típica reacción consiste en excusarse. Se dice que la especialidad no está suficientemente bien desarrollada en este momento como para poder hacer predicciones fidedignas. Desde nuestro punto de vista, tales excusas son inapropiadas. La especialidad rara vez puede producir principios a partir de los cuales puedan hacerse predicciones fidedignas. Las pautas de conducta están bajo constante modificación. Sin embargo, lo que nuestra especialidad puede y debería proporcionar es una investigación que dote al investigador de un buen número de posibles acontecimientos, aumentando así su sensibilidad y preparándolo para una acomodación más rápida al cambio ambiental. Puede proporcionar herramientas conceptuales y metodológicas con las cuales se puedan hacer juicios más perspicaces.

Desarrollo de indicadores de disposiciones psicosociales

Los psicólogos sociales evidencian un interés que viene de lejos por los procesos psicológicos básicos, esto es, procesos que afectan a una amplia y variada gama de conductas sociales. Tomando como modelo el interés del psicólogo experimental por los procesos básicos de la visión del color, la adquisición del lenguaje, la memoria, y similares, los psicólogos sociales se han centrado en procesos tales como la disonancia cognitiva, el nivel de aspiración y la atribución causal. Sin embargo, existe una profunda diferencia entre los procesos normalmente estudiados en el campo general de lo experimental, por un lado, y en el campo de lo social, por otro. En el primer caso, los procesos están a menudo, biológicamente encerrados en el organismo; no están sujetos a los efectos ilustrativos y no dependen de circunstancias culturales. Por el contrario, la mayoría de los procesos que caen dentro del campo de lo social dependen de disposiciones adquiridas sujetas a enormes modificaciones a lo largo del tiempo.

A la luz de lo dicho, es un error considerar los procesos en la psicología social como básicos en el sentido de la ciencia natural. Antes bien, pueden considerarse, en su mayor parte, el equivalente psicológico de las normas culturales. Del mismo modo que un sociólogo se interesa por medir las preferencias por los partidos o las pautas de movilidad a lo largo del tiempo, el psicólogo social podría ocuparse de la variabilidad de las pautas en las disposiciones psicológicas y su relación con la conducta social. Si la reducción de la disonancia es un proceso importante, entonces deberíamos estar en posición de medir la frecuencia y la intensidad de tal disposición dentro de la sociedad a lo largo del tiempo, así como las formas preferidas de reducir la disonancia que existe en cualquier momento dado. Si el aumento de estima parece influenciar la interacción social, entonces, estudios profundos sobre la cultura debieran revelar el alcance de tal disposición, su intensidad en diversas subculturas y las formas de conducta social con las que es más probable que esté asociada en cualquier momento dado. Si bien los experimentos de laboratorio son aptos para el aislamiento de disposiciones particulares, se trata de pobres indicadores para la gama y trascendencia de los procesos de la vida social contemporánea. Son muy necesarias metodologías que pulsen la frecuencia, fortaleza y forma de las disposiciones psicosociales a lo largo del tiempo. En efecto, es preciso una tecnología de indicadores sociales que sean sensibles a lo psicológico (Bauer, 1969).

Investigación, acerca de la estabilidad conductual

Los fenómenos sociales pueden variar considerablemente acerca del alcance en que están sujetos al cambio histórico. Ciertos fenómenos pueden estar ligados a bases fisiológicas. La investigación de Schachter (1970) acerca de los estados emocionales parece tener una fuerte base fisiológica, como la tiene el trabajo de Hess (1965) acerca del afecto y la constricción pupilar. Si bien disposiciones aprendidas pueden vencer la resistencia de algunas tendencias fisiológicas, tales tendencias deberían tender a reafirmarse a lo largo del tiempo. Con todo, otras propensiones fisiológicas pueden ser irreversibles. Puede haber también disposiciones adquiridas que sean suficientemente profundas como para que ni la instrucción ni el cambio histórico sea probable que tengan un impacto importante. La gente normalmente evitará los estímulos dolorosos, al margen de su sofisticación o de las normas vigentes. Tenemos que pensar, pues, en términos de un *continuum de durabilidad histórica*, con fenómenos altamente susceptibles a la influencia histórica en un extremo y los procesos estables en el otro.

Desde esta perspectiva, son muy necesarios aquellos métodos de investigación que nos permitan discernir la durabilidad relativa de los fenómenos. Los métodos interculturales podrían ser empleados en este sentido. Aunque la replicación intercultural es francamente difícil, la semejanza en una forma funcional dada entre culturas que fueran muy divergentes daría buena fe de su durabilidad en el tiempo. Las técnicas de análisis de contenido podrían también emplearse para examinar las explicaciones de períodos históricos anteriores. Hasta ahora, esas explicaciones han proporcionado bien poca cosa, excepto citas que indican que algún gran pensador presagió una hipótesis familiar. Tenemos que explorar todavía la vasta cantidad de información en cuanto a pautas de interacción en períodos anteriores. Aunque una mayor sofisticación en las pautas de conducta a través del espacio y el tiempo proporcionarían unas valiosas comprensiones respecto de la durabilidad, otros difíciles problemas se presentarían. Algunas pautas de conducta pueden permanecer estables hasta que sean examinadas de cerca; otras pueden simplemente volverse disfuncionales con el paso del tiempo. La confianza humana en el concepto de deidad tiene una larga historia y se encuentra en numerosas culturas; sin embargo, muchos son escépticos acerca del futu-

ro de esta confianza. Las evaluaciones de la durabilidad deberían, por lo tanto, explicar tanto el potencial como la actual estabilidad en los fenómenos.

Aunque la investigación sobre disposiciones más duraderas es muy valiosa, no deberíamos por ello concluir que es también más útil o deseable que estudiar modelos de conducta pasajeros. La mayor parte de la varianza en la conducta social es debida, sin duda, a disposiciones históricamente dependientes, y el reto de capturar tales procesos "al vuelo", y durante los períodos propicios de la historia, es impresionante.

Hacia una historia social integrada

Se ha mantenido que la investigación en psicología social consiste, básicamente, en el estudio sistemático de la historia contemporánea. Como tal, parece miope mantener una separación disciplinaria de (a) el estudio tradicional de la historia y (b) otras ciencias históricamente limítrofes (incluyendo la sociología, la ciencia política y la economía). La sensibilidad y las estrategias de investigación propias del historiador podrían fortalecer el entendimiento de la psicología social, tanto pasada como presente. Especialmente útil sería la sensibilidad del historiador hacia las secuencias causales a través del tiempo. La mayoría de la investigación psicosocial se focaliza en segmentos de un minuto a lo largo de procesos en marcha. Nos hemos centrado muy poco en la función de esos segmentos dentro de un contexto histórico. Disponemos de escasa teoría que trate de la interrelación de acontecimientos a lo largo de períodos dilatados de tiempo. Del mismo modo, los historiadores podrían beneficiarse de las metodologías más rigurosas empleadas por los psicólogos sociales así como de su particular sensibilidad para las variables psicológicas. Sin embargo, el estudio de la historia, tanto pasada como presente, debería ser emprendido dentro del marco más amplio posible. Los factores políticos, económicos e institucionales son todos ellos *inputs* necesarios para una comprensión de forma integrada. Concentrarse sólo en la psicología proporciona una comprensión distorsionada de nuestra condición actual."

Kenneth J. Gergen (1998). "La Psicología Social como Historia". A *La Psicología Social como Historia* (núm. 177, pp. 39-49). *Anthropos*.

Text 3

Introducció

El tercer text, de Bruner, tracta de l'estudi de les estratègies cognitives, que ha constituït un dels temes privilegiats de la pràctica i reflexió psicològica i pedagògica en els últims anys, producte dels vertiginosos canvis tecnològics que sacsegen el món en aquest final de segle. Diversos corrents han subratllat la seva significació, a partir d'aproximacions teòriques i metodològiques del caràcter més variat. Entre els múltiples pensadors que es puguin esmentar, un que ocupa un lloc especial és Jerome Bruner.

En *Actes de significat. Més enllà de la revolució cognitiva*, Jerome Bruner, protagonista de la revolució cognitiva crítica la desviació que se n'ha fet duent-la cap al processament d'informació; i busca donar a la ciència cognitiva, mitjançant les pàgines del llibre, un accent més cultural on el significat fa la connexió entre l'home i la cultura, i especialment amb la psicologia popular com a instrument que permet de renegociar permanentment les diferències de significat. A continuació, adjuntem uns paràgrafs del primer capítol d'aquest llibre, altament recomanat.

Guia bàsica de lectura

1. Reconeixement de l'origen per a l'autor de la revolució cognitiva.
2. Reflexionar sobre la importància del pas de "la construcció del significat" en el processament de la informació.
3. Fixar-se en la transformació dels processos cognitius en llenguatge de programació.
4. Incorporar el rol de la psicologia cultural.

Elements concrets per a buscar i reflexionar

- Criteris necessaris presentats sobre la funcionalitat d'una teoria en la nova ciència cognitiva.
- Efectes de la transformació de la revolució cognitiva: conceptes marginats.
- Entendre el perquè de la proposta de la tornada al significat i a la interdisciplinarietat.
- El rol de la metàfora computacional en el desenvolupament de la psicologia i els efectes sobre la disciplina.
- Les raons presentades per a rebutjar el subjectivisme i la pretensió d'universalitat.
- La importància del llenguatge i la cultura en la psicologia actual.

Actos de significado. Más allá de la revolución cognitiva

J. Bruner

"Quiero comenzar adoptando como punto de partida la Revolución Cognitiva. El objetivo de esta revolución era recuperar la 'mente' en las ciencias humanas después de un prolongado y frío invierno de objetivismo. Pero lo que voy a contar a continuación no es la típica historia de progreso que avanza siempre hacia delante. Porque al menos en mi opinión, actualmente esa revolución se ha desviado hacia problemas que son marginales con el impulso que originalmente la desencadenó. De hecho, se ha tecnificado de tal manera que incluso ha socavado aquel impulso original. Esto no quiere decir que haya fracasado: ni mucho menos, puesto que la ciencia cognitiva se encuentra sin duda entre las acciones más cotizadas de la bolsa académica. Más bien, puede que se haya visto desviada por el éxito, un éxito cuyo virtuosismo técnico le ha costado caro (...)" (p. 19)

"Pero, para empezar, voy a contarles sobre qué creíamos yo y mis amigos que trataba la revolución allá a finales de los años 50. Creíamos que se trataba de un decidido esfuerzo por instaurar el significado como el concepto fundamental de la psicología; no los estímulos y las respuestas, ni la conducta abiertamente observable, ni los impulsos biológicos y su transformación, sino el significado. No era una revolución contra el conductismo (...). Era una revolución mucho más profunda que todo eso. Su meta era descubrir y describir formalmente los significados que los seres humanos creaban a partir de sus encuentros con el mundo, para luego proponer hipótesis acer-

ca de los procesos de construcción de significado en que se basaban (...)" (p. 20)

"... algo que sucedió muy temprano fue el cambio del énfasis del 'significado H' a la 'información', de la construcción del significado al procesamiento de la información. Estos dos temas son profundamente diferentes. El factor clave de este cambio fue la adopción de la computación como metáfora dominante y de la computabilidad como criterio imprescindible de un buen método teórico. La información es indiferente con respecto al significado. Desde el punto de vista computacional, la información comprende un mensaje que ya ha sido previamente codificado en el sistema. El significado se asigna a los mensajes con antelación." (p. 21)

"Pero el procesamiento de la información no puede enfrentarse a nada que vaya más allá de las entradas precisas y arbitrarias que pueden entrar en relaciones específicas estrictamente gobernadas por un programa de operaciones elementales. Un sistema como este no puede hacer nada frente a la vaguedad, la polisemia o las conexiones metafóricas y connotativas. (...) El procesamiento de la información tiene necesidad de planificación previa y reglas precisas. Excluye preguntas de formación tan anómalas como éstas "¿Cómo está organizado el mundo en la mente de un fundamentalista islámico? O ¿En qué se diferencian el concepto del yo de la Grecia homérica y el del mundo postindustrial? Y favorece, en cambio, preguntas de este tipo: ¿Cuál es la mejor estrategia para proporcionar información de control a un operador con el fin de asegurar que un vehículo se mantenga en una órbita predeterminada?" (p. 22)

"Era inevitable que, siendo la computación la metáfora de la nueva ciencia cognitiva y la computabilidad el criterio necesario, aunque no suficiente, de la funcionalidad de una teoría en la nueva ciencia, se produjese el resurgimiento del antiguo malestar respecto del mentalismo. Con la mente equiparada a un programa ¿cuál sería el status de los estados mentales (estados mentales a la vieja usanza, identificables no por sus características programáticas en un sistema computacional, sino por su vitola subjetiva)? En estos sistemas no había sitio para la mente (mente en el sentido de estados intencionales, como creer, desear, pretender, captar un significado). NO tardó mucho en alzarse la voz que pedía la erradicación de estos estados intencionales dentro de la nueva ciencia..." (p. 25)

"El renovado ataque a los estados mentales e intencionales venía acompañado de un ataque parecido al concepto de 'agentividad'. Los científicos cognitivos, en general, no tienen nada que objetar a la idea de que la conducta está dirigida, incluso dirigida a metas. Si la direccionalidad está gobernada por los resultados de computar la utilidad de resultados alternativos, ésta resulta perfectamente admisible y, de hecho, constituye incluso la pieza maestra de la 'teoría de la elección racional'. Pero la ciencia cognitiva, en su nueva modalidad, a pesar de su hospitalidad que exhibe hacia la conducta dirigida a metas, se muestra aún cautelosa respecto al concepto de agentividad. Porque la agentividad supone la conducta de la acción bajo el dominio de estados intencionales. De manera que, actualmente, la acción basada en creencias, deseos o compromisos morales —a menos que sea puramente especulativa en el sentido de Dennett— es considerada por los científicos cognitivos bienpensantes como algo que hay que evitar a toda costa." (p. 26)

"... estoy pasando demasiado atropelladamente sobre los reparos que suelen hacer que los científicos de la conducta eludan una psicología centrada en el significado, orientada culturalmente. Sospecho que son los mismos reparos que facilitaron el que la Revolución Cognitiva eludiese algunas de sus metas originales. Estos reparos se refieren fundamentalmente a dos cuestiones, que son, ambas 'cuestiones fundamentales' de la psicología científica. El primero tiene que ver con la restric-

ción y depuración de los estados subjetivos, no tanto como datos de la psicología, ya que el operacionalismo nos permite aceptarlos, por ejemplo, como 'respuestas discriminativas', sino como conceptos explicativos. Y, ciertamente, lo que acabo de decir acerca del papel mediador del significado y de la cultura y su encarnación en la psicología popular parece cometer el 'pecado' de elevar la subjetividad a un status explicativo. Los psicólogos nacimos en el positivismo y no nos gustan las nociones relativas a estados intencionales, tales como la creencia, el deseo o las intenciones, como explicaciones. El otro reparo se refiere al relativismo y el papel de los universales. Una psicología basada en la cultura suena como si inevitablemente tuviera que atascarse en el cenagal del relativismo precisando una teoría psicológica distinta para cada cultura que estudiemos." (p. 31)

"En una sociedad democrática, los intelectuales constituyen una comunidad de críticos culturales. Pero los psicólogos, desgraciadamente, pocas veces se han visto a sí mismos de esa manera, en gran medida por lo atrapados que están en esa au-

toimagen generada por la ciencia positiva. Desde ese punto de vista, la psicología se ocupa sólo de verdades objetivas y rehuye la crítica cultural. Pero hasta la psicología científica se moverá mejor cuando reconozca que sus verdades, como todas las verdades acerca de la condición humana, son relativas al punto de vista que adopte respecto a esa condición. Y conseguirá una posición más eficaz hacia la cultura en general cuando llegue a reconocer que la psicología popular de la gente corriente no es *simplemente* un conjunto de ilusiones tranquilizadoras, sino las creencias e hipótesis de trabajo de la cultura acerca de qué es lo que hace posible y satisfactorio el que la gente viva junta, aun a costa de grandes sacrificios personales. Este es el punto de partida de la psicología y el punto en que es inseparable de la antropología y las otras ciencias de la cultura. La psicología popular necesita ser explicada, no descalificada." (p. 45)

Bruner, J. (1990). *Actos de significado. Más allá de la revolución cognitiva*, Madrid: Alianza Editorial, 1991.

